

SADRÂZAM KIBRISLI MEHMED EMİN PAŞA'NIN RUMELİ TEFTİŞİNİ ANLATAN ES-SEYYİD MEHMED NURİ'NİN SEYAHAT-İ SADÂRET-İ UZMÂ İSİMLİ MANZUM RİSALESİ

NESİMİ YAZICI* - HALİDE ASLAN**

Giriş

Yöneten ve yönetilenler arasında iletişim kanallarının sürekli olarak açık bulunmasına en eski dönemlerden günümüze gelen süreçte ihtiyaç hissedilmiş, bu amaçla da değişik yol ve yöntemlerden faydalanılmıştır. Söz konusu Osmanlılar olduğunda, kuruluş devirlerinde oluşturulan yapının sadeliği nispetinde, devleti yönetenlerle yönetilenlerin birbirine ulaşmasının oldukça kolay olduğu görülmektedir. Zamanla ülkenin büyümesi, nüfusun artması ve bunlara bağlı olarak gelişen ve genişleyen devlet yapılanması içerisinde yöneticiler tebaaya, tebaa da yöneticilerine, nispeten zorlaşmış da olsa, ulaşma imkânlarına daima sahip olmuşlardır. Bu çerçevede ilk Osmanlı sultanlarının belirli günlerde halkın dilek, şikayet ve istekleriyle aracısız olarak ilgilenmiş olmalarını,¹ ilerleyen zamanlarda isteyenlerin bizzat *Divân-ı Hümayûn*'a müracaat imkânlarından faydalanmış bulunmalarını, *Cuma selamlıkları* sırasında arzuhaller sunulmasını hatırlamamız mümkündür.

Padışahların yönetimlerindeki halkı ve ülkeyi daha iyi tanımak, sıkıntı,

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Ankara/TÜRKİYE, nyazici@divinity.ankara.edu.tr.

** Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Ankara/TÜRKİYE, haslan@ankara.edu.tr.

¹ Bu konu halihazır kongreye sunulan bir tebliğde etraflıca incelenmiş bulunmaktadır. Bkz. Mustafa Öztürk, "Osmanlı Devletinde Arzuhallerin Devlet-Halk İlişkileri ve Medeniyet Tarihi Bakımından Önemi", *XVII. Türk Tarih Kongresi* (Akara 15-17 Eylül 2014)'ne sunulan tebliğ, baskıda. Bildiri metnini basım öncesi bize vermek nezaketini gösteren değerli meslektaşımıza bu vesile ile teşekkürlerimizi ifade etmek isteriz.

istek ve beklentileri öğrenmek için, şüphesiz başka bazı yollar varsa da, XVI. yüzyıldan Tanzimat yıllarına kadarki devrede başta başkentte olmak üzere, farklı meslek erbabının kıyafetlerini giyerek *tebdil gezmek*, *tebdile çıkmak* şeklinde isimlendirilen teftişlerini, bu vesile ile hatırlamamız yerinde olacaktır. İç ve dış bunalımların Osmanlı Devleti'ni ciddi anlamda sarsmakta olduğu dönemlerin hükümdarları olarak bilhassa da I. Abdülhamid (1774-1789) ve III. Selim (1789-1807)'in sıklıkla tebdile çıkararak halkın nabzını tutmaya çalıştıkları müteaddit örnekleriyle tarih kaynaklarınca kaydedilmiş bulunmaktadır.²

Devletin iki numaralı sorumlusu olarak sadrâzamların halkla doğrudan görüşmeleri padişahınkilere nispetle daha fazladır. Nitekim esasta padişaha ait olan *Divân-ı Hümayun*³ yanında sadrâzamlar, kendi konaklarında akdettikleri İkinci divanları ile *Çarşamba* ve *Cuma divanlarında* halkla doğrudan temasta bulunur, başta İstanbul kadısı olmak üzere kalabalık bir maiyetle çarşı ve pazarlarda *kola çıkmak* şeklinde isimlendirilen kontrol ve teftişleriyle de başkentteki durumdan yakından haberdar olurlardı.⁴

Osmanlı döneminde taşrada reyanın durumunun daha iyiye götürülmesi amacıyla devlet görevlilerince gerçekleştirilen kontrol ve teftişlerle ilgili olarak hatırlanması gereken bir husus da *devre çıkma* terimiyle ifadelendirilebilir. XVI. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı kaynaklarında ve resmî belgelerinde *il/vilayet üzerine çıkma*, *gezüp gözetme*, *gezüp yürüme*, *ve devreyleme* şekillerinde de görülen devre çıkma, zaman zaman teorinin tamamen aksi yönde halkın büyük

² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, TTK Yayınları, Ankara, 1984, s. 59-62, 475; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, TTK Yayınları, Ankara, 1984, s. 121; Mehmet İpşirli, "Tebdil Gezmek (Osmanlılar'da)", *DİA.*, c. XL, s. 213-214; Aynı Yazar, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1994, c. I, s. 142. Tebdil gezmekle ilgili olarak; *tebdil-i kıyafet*, *tebdil-i câme* yanında *tebdil eskisi*, *tebdil hasekisi*, *tebdil-i hümayun hamlacısı*, *tebdil piyadeleri* gibi başka bir kısım terimler de üretilmiş bulunmaktadır. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1971, c. III, s. 428-429.

³ Ahmet Mumcu, *Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divân-ı Hümayun*, Ankara, 1986; Aynı Yazar, "Divân-ı Hümayun", *DİA.*, c. IX, s. 430-432; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 1 v. dd;

⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 136-144; Mehmet İpşirli, "Sadrâzam", *DİA.*, c. XXXV, s. 417; Mehmet Zeki Pakalın, *A.g.e.*, c. II, s. 288; Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadi Yapısı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1994, c. I, s. 562.

çapta şikayetlerine yol açan bir zulüm ve suistimal vasıtası haline gelebilmiş ve kendisinden beklenen faydanın sağlanabilmesi yönünde uygulanması için sürekli olarak ilgililerin dikkati çekilen, bu çerçevede *adâletnâmeler*⁵ bile yayınlanabilen bir uygulama olmuştur.⁶

Osmanlı ülkesinde yönetici ile yönetilenler arasındaki iletişim ve ilişkiler söz konusu olduğunda, sultanların tebaalarının durumlarını bizzat görmek üzere, devlet merkezindeki muhtelif kontrol ve teftişleri yanında, Tanzimat'a yakın dönemlerle sonrasında, değişik bölgeleri içeren kısa veya uzun süreli yurtiçi/memleket gezilerini de hatırlamamız yerinde olacaktır. Nitekim kamuoyu oluşturmanın önemini çok iyi kavramış bulunan II. Mahmud⁷ (1808-1839), saltanatının son on senesini içeren 1830-1839 arasında, ülkenin değişik yörelerini içeren beş ayrı yurtiçi gezisine çıkmıştır. İlki 1829 Şubatında, ikincisi 1831 Haziranında,⁸ üçüncüsü Eylül 1833'te, dördüncüsü 1836 Kasımında, sonuncu ve en uzun süreli olanı ise 27 Nisan 1837'de başlayarak 39 gün sürmüş ve bizim bu tebliğde konu edindiğimiz Sadrâzam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın seyahat güzergâhıyla da büyük ölçüde örtüşen Varna, Şumnu, Silistre, Ruscuk, Tırnova, Kızanlık ve Zağra-i Atık gibi Rumeli'nin çok sayıdaki merkezini ve yakın yörelerini kapsamıştır.⁹

⁵ Halil İnalıcık, "Adâletnâmeler", *TTK Belgeler*, c. II, sy. 3-4 (Ankara 1967), s. 49-145.

⁶ Feridun Emecen, "Devre Çıkma", *DİA.*, c. IX, s. 250-251; Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celali İsyânları"*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975, s. 252-254, 296-297, 302-307; Ahmet Mumcu, *Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı*, Ankara, 1972, s. 16-17; Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık*, AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977, s. 92-97; Aynı müellif, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985, muhtelif sayfalar; Avdo Suçeska, "Bosna Eyaletinde Tekâlif-i Şakka", *TED.*, sy. 12 (İstanbul 1982), s. 755-762.

⁷ Bkz. Kemal Beydilli, "Mahmud II", *DİA.*, c. XXVII, s. 354; II. Mahmud'un diğerleri yanında özellikle de tebaasına aracısız ulaşmak ve kendi hedefleri doğrultusunda bir kamuoyu oluşturmak amacıyla, *Takvim-i Vekayi*'i başta doğal olarak Türkçe olmak üzere Rumca, Ermenice, Arapça, Farsça Avrupalılar içinse Fransızca olarak çıkarmış olduğunu unutmamak gerekir. Geniş bilgi için bkz. Nesimi Yazıcı, *Takvim-i Vekayi "Belgeler"*, Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Yayınları, Ankara, 1983.

⁸ II. Mahmud'un bu gezisi 22 Zilhicce 1246/3 Haziran 1831'de başlamış ve 33 gün sürmüş olup Mehmed Dâniş Bey tarafından, kendisi seyahate bizzat katılmadığı halde "*sem'an ve tabkikan*" kaleme alınarak *Sefâret-nâme-i Şâhi* ismiyle Padişah'a takdim edilmiştir. *Sefâret-nâme-i Şâhi*'nin yayınlanmış metin ve değerlendirilmesi için bkz. Şamil Mutlu, *Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı ve II. Mahmud'un Edirne Seyahati, Mehmed Dâniş Bey ve Eserleri*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1994, s. 13-14, 27-40, 81-101.

⁹ Abdülkadir Özcan, "II. Mahmud'un Yurt İçi Gezileri", *XI. Türk Tarih Kongresi Ankara 5-9 Eylül 1990 Kongreye Sunulan Bildiriler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara,

Sultan Abdülmecid (1839-1861)'in 26 Mayıs 1844'te halkla doğrudan temasta bulunmak üzere Eser-i Cedid vapuruyla çıktığı ilk yurtiçi gezisi ise İzmit, Mudanya, Bursa, Çanakkale'nin ziyaretinden sonra Midilli ve Gelibolu'yu da içine almış ve İstanbul'a dönüş 17 gün sürmüştür.¹⁰ Abdülmecid ikinci memleket gezisini 20 Nisan 1845'te İzmit'e yapmış, en uzun süreli yurt gezisinde ise 6 Mayıs 1846'da yanına, geleceğin sultanları Abdülaziz ve V. Murad'ı da alarak Rumeli'ye gerçekleştirmiş ve bu ziyaret babasınınkiyle aynı uzunlukta yani 39 gün sürmüş; Silivri, Çorlu, Burgaz, Edirne, Zağra-i Atik, Kızanlık, Tırnova, Ruscuk, Silistre, Şumnu, Varna'yı içererek önemli ölçüde babasının ve kısmen de Sadrâzam Mehmed Emin Paşa'nın Rumeli teftişinin güzergâhını içermiştir. Genelde bütün Osmanlı sultanlarının özelde ise Abdülmecid'in ülke içi gezi ve teftişlerinin hedeflerini göstermesi açısından Rumeli gezisi öncesinde Sadrâzam'a gönderdiği hatt-ı hümayûnunda yer alan şu ifadeler dikkat çekici olmalıdır; "*Vedâ-i İlâhiye olan bunca ibadullaha ednâ derece bile teaddi vukûuna şefkat-i şabanemiz kâil olmak ihtimali olmadığından memâlik-i Devlet-i Aliyyemizden bazılarını görüp ahvâl-i hakikiyelerini bizzat anlamak ve bâdebü sair mahallerin halini anlardan oldukça istidlâl ile ona göre cümlenin refah ve asâyişini bi-avnihî Teâlâ ikmâl etmek niyet-i hayriyesiyle bu defa bi-tevfikillahi Teâlâ Rumeli cânibine seyahat-i seniyyemiz tasmim kılınmıştır*".¹¹ Sultan Abdülmecid'in halkla aracısız temasta bulunmak, dertlerini dinlemek ve taşradaki idarecileri buna göre yönlendirmek üzere çıktığı son memleket

1994, c. IV, s. 1599-1605; Abdülkadir Özcan, "II. Mahmud'un Memleket Gezileri", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1991, s. 361-379; Ayr. bkz. Şerif Korkmaz, "Osmanlı Sultanlarının Gelibolu ve Çanakkale Gezileri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (TAED)*, sy. 47 (Erzurum 2002), s. 308-311; Ebru Erdem, *II. Mahmud'un Memleket Gezileriyle İlgili İki Eser: Sefernâme-i Hayr ve Âyâtül-Hayr*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011.

¹⁰ Sultan Abdülmecid'in bu ilk yurt içi gezisi Şerif Korkmaz tarafından önce bir çalışmasında özlü biçimde değerlendirildiği gibi, ("Osmanlı Sultanlarının Gelibolu ve Çanakkale Gezileri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (TAED)*, sy. 47 (Erzurum 2002), s. 311-313) daha sonraki araştırmada hem bu ilk ve hem de diğer geziler özetlenmiş, ilk gezi ise bir bütün olarak tekrar işlenmiştir. Bkz. Şerif Korkmaz, "Sultan Abdülmecid'in İlk Memleket Gezisi", *OTAM*, sy. 25 (Ankara Bahar 2009), s. 83-98; Midhat Sertoğlu, bu ilk gezinin başlangıç tarihini 25 Haziran olarak vermektedir. Bkz. *Mufassal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı*, TTK Yayınları, Ankara, 2011, c. VI, s. 2989 (Takvim-i Vekayi, Def'a 271, 06 C. Âhir 1260).

¹¹ Halil İnalıcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, İstanbul, Eren, 1992, s. 43, 81; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara, 1976, c. VI, s. 101-102; Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı*, s. 2994.

gezisi ise 1 Haziran 1850'de başlamıştır.¹² İstanbul'a dönüş yolunda Sultan Abdülmecid Gelibolu'ya da karaya çıkmış, burada Kutbulârifin Yazımcızâde Mehmed ve Ahmed Bîcan efendilerin türbelerini ziyaret etmiştir.¹³

Sultan Abdülaziz (1861-1876)'e gelince o kendisinden önceki padişahlardan farklı olarak yurt içinde başkente nispeten yakın bölgeler yanında Mısır gibi uzak bir bölgeye ve ayrıca da yurt dışına ziyaretlerde bulunmuştur. Padişah ilk yurtiçi gezisine 13 Nisan 1862'de ikincisine aynı senenin 28 Ağustosunda, Mısır'a gittiği üçüncü gezisine Nisan 1863'de çıkmış,¹⁴ nihayet farklı bir kapsamdaki son gezisine ise 21 Haziran 1867'de İstanbul'dan toplam 47 gün içerisinde Paris, Londra, Viyana, Peşte ve Varna gibi dönemin en önemli Avrupa başkentlerini ziyaret etmiştir.¹⁵

¹² *Seyahatnâme-i Hümayûn*, (Yazarı, basılış yer ve tarihi belirsiz); Mehmet Mercan, "Sultan Abdülmecid'in Rumeli Gezisi Hakkında Bazı Tespitler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. XXIV, sy. 1 (Temmuz 2009), s. 81-100; Necdet Sakaoglu, "Sultan Abdülmecid'in Rumeli Seyahati", *Toplumsal Tarih*, sy. 145 (İstanbul Ocak 2006), s. 30-33; Ayr. bkz. Cevdet Küçük, "Abdülmeçid", *DİA*, c. I, s. 261.

¹³ Midhat Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı*, s. 3012.

¹⁴ A. Kemâli Aksüt, *Sultan Aziz'in Mısır ve Avrupa Seyahati*, İstanbul, 1944; Yahya Bağçeci, *Sultan Abdülaziz'in Mısır Seyahati*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2003; Midhat Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı*, s. 3123-3126, 3148-3156.

¹⁵ Hâfız Mehmed Bey, *Hakâyıku'l-Beyan fi-Cennet-mekan Abdülaziz Han*, İstanbul, 1324; Nurullah Berberoğlu, *Sultan Abdülaziz'in Mısır ve Avrupa Seyahatleri (1863-1867)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Zümresi, İstanbul, 1947; A. Kemâli Aksüt, *Sultan Aziz'in Mısır ve Avrupa Seyahati*; Cemal Kutay, *Avrupa'da Sultan Aziz*, Türk Kitaplığı, İstanbul, 1970; Cemal Kutay, *Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1991; Nihat Karaer, *Paris, Londra, Viyana; Abdülaziz'in Avrupa Seyahati*, Ankara, 2003; Nihat Karaer, *Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati ile Osmanlı ve Batı Kamuoyundaki Yankıları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2003; Hilmi Efendi, *Cennet-mekân Firdevs-âşiyân Sultan Abdülaziz Han Hazretlerinin Avrupa Seyahatnâmesidir*, Yay. Necip Asım, *TOEM*, c. VIII-XI, sy. 49-62 (İstanbul 1 Nisan 1335-1 Haziran 1337), s. 90-102; Bedii Şehsuvaroğlu, "Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sy. 1 (İstanbul 1967), s. 41-51; Metin And, "Sultan Abdülaziz'in Londra Seyahati", *Hayat Tarih Mecmuası*, c. II, sy. 10 (İstanbul Kasım 1967), s. 14-19; Emre Arıcı, "Londra Ciyatol Place'de Abdülaziz Şerefine Verilen Konser", *Toplumsal Tarih*, sy. 49 (İstanbul Ocak 1969), s. 29-33; Taner Timur, "Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati", *Tarih ve Toplum*, sy. 1, 12 (İstanbul Kasım, Aralık 1984), s. 330-336, 376-385; Osman Köksal, "Sultan Aziz'in Avrupa Seyahati Dönüşü Münasebetiyle Yapılan Kutlamalar ve Bir Manzum Tarihçe", *Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. IV, sy. 1 (Eskişehir Haziran 2003), s. 117-136; Judy Upton-Ward, "Abdülaziz'in Avrupa Seyahati", *Osmanlı*, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, c. II, s. 119-129; Ayr. bkz. Cevdet Küçük, "Abdülaziz", *DİA*, c. I, s. 179-185. Sultan Abdülaziz'in yurt içi ve dışına yaptığı ziyaretlerin özlü değerlendirmesi için bkz. Şerif Korkmaz, "Osmanlı

Aradaki V. Murad (1876) ve II. Abdülhamid (1876-1909)'in kendilerine özgü şartlar dolayısıyla öncekilerin uygulamalarını devam ettirmemiş/ ettirememiş oldukları bilinmektedir. Nihayet Osmanlı padişahlarının yurt içi seyahatleri çerçevesinde son olarak Sultan Reşad (1909-1918)'in durumunu hatırlayabiliriz ki, tahta çıktığında 65 yaşında olan ve önemli bazı rahatsızlıkları bulunan bu padişah da imkânlar ölçüsünde halkla konuşmak ve ülkeyi daha yakından tanımak amacıyla öncelikle Marmara açıklarında tertip edilen bir manevrayı Ertuğrul yatında izlediği gibi, Sadrâzam ve bazı nazırları yanına alarak Şile, İzmit, Hereke, Bursa ve Edirne'ye kadar uzanan kısa mesafe ve süreli bazı geziler gerçekleştirmiş,¹⁶ 05 ilâ 26 Haziran 1911 tarihleri arasında ise yine Sadrâzam ve bazı nazırların refakatinde üç hafta süren ve Çanakkale, Selanik, Üsküp, Priştine, Kosova Sahrası, Manastır'ı içeren Rumeli seyahatine çıkmış, bu münasebetle yönetiminde halkla aracısız görüşme imkânı bulmuş, ülke içi kontrol ve teftişler gerçekleştirmiştir.¹⁷

Sadrâzam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın Rumeli Teftişini Anlatan Es-Seyyid Mehmed Nuri'nin Seyahat-i Sadâret-i Uzmâ İsimli Manzum Risalesi

Bilindiği gibi 3 Kasım 1839'da Gülhane'de düzenlenen geniş katılımlı bir törende okunan hatt-ı hümayûnla Osmanlı tarihinde Tanzimat dönemi olarak isimlendirilen yeni bir dönem resmen başlamıştır. Bu devrede devlet yönetiminin çeşitli alanlarında önemli değişiklikler, ıslahatlar yapılmaya çalışılmış ve doğal olarak yeni düzenin ülke genelinde istenilen biçimde uygulanabilmesi için de gerek sultanlar ve gerekse daha değişik düzeylerdeki

---

Sultanlarının Gelibolu ve Çanakkale Gezileri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (TAED)*, sy. 47 (Erzurum 2002), s. 314-316; Hüseyin Dikme, “Osmanlı'da Halkla İlişkiler: Sultan Abdülaziz Dönemi Örneği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. V, sy. 21 (Bahar 2012), s. 293-305.

¹⁶ Sultan Reşad'ın Rumeli seyahati öncesindeki yurt gezileri için bkz. Mevlüt Çelebi, *Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati*, İzmit, 1999, s. 9; Mevlüt Çelebi, “Osmanlıcılığı İhya Girişimi: Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati”, *Osmanlı*, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, c. II, s. 528; Halit Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi Son Hatıralar*, İstanbul, 1941, c. I, s. 121-122, 202-210; c. II, s. 149, 192; L. Simavi, *Sultan Mehmed Reşad, Vahdettin ve Osmanlı Sarayının Son Günleri*, İstanbul, 2006, s. 51-54, 59, 90-91, 93-94, 105-106, 112-113, 113-114.

¹⁷ Cevdet Küçük, *Mehmed V*, s. 419. Sultan Reşad'ın Rumeli gezisi İsmail (Tuncu) Bey tarafından *Hâtıra-i Seyahat (1327 Mayıs-Haziran: Selanik, Üsküp, Priştine, Kosova, Manastır)* başlığı altında kaleme almıştır. Her birinde 23 satır bulunan 182 varaktan ibaret rik'a yazı türündeki Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Y.I/266 numarada kayıtlı bu eser Mehmet Akkuş ve Nesimi Yazıcı tarafından yayına hazırlanmış bulunmaktadır.

görevli ve gruplarca muhtelif teftiş çalışmaları yapılmıştır. Nitekim Tanzimat'ın gerçek hazırlayıcısı olarak II. Mahmud ve daha sonra Abdülmecid'in yukarıda sözü edilen bir kısım ülke gezileri bu çerçevede gerçekleştirilmiş olduğu gibi, bizim burada incelemekte olduğumuz Sadrâzam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın Bulgaristan teftişi de bu alanda önemli bir faaliyet olarak tarihteki yerini almıştır.

Tanzimat'ın hemen başlarından itibaren ülkenin Rumeli ve Anadolu bölümlerinde gerçekleştirilen teftiş çalışmaları dolayısıyla ilk olarak Sadrâzam Mustafa Reşid Paşa tarafından “*eyâlet ahvâlini teftiş etmek, ahaliye hatt-ı hümayûnunun muhteviyatı hakkında izahat verip onların üzerinde husûle getireceği tesirâta dair hükûmete itâ-yı malumât eylemek*”¹⁸ üzere ulemâ sınıfından iki kişinin 21 Mart 1840 tarihli irade ile görevlendirilmelerini, yeterli elemanlarla birer ekip oluşturmuş bulduklarını hatırlanmamız yerinde olacaktır. Anadolu'ya gönderilen Çerkeşli Mehmed Raif Efendi ve Çanakkale civarında vefatı üzerine yerine kendisi gibi Meclis-i Nafia Müftüsü olup 24 Kasım 1840'ta Anadolu müfettişi olarak görevlendirilen Ârif Hilmi Efendi'nin teftişinin neticesini çok iyi bilemesek de Rumeli'ye gönderilen İsmet Bey-zâde Ârif Hikmet Bey'in çalışmaları araştırılarak yayınlanmış bulunmaktadır.¹⁹ Buradan anlaşılan 28 Mayıs 1840'ta İstanbul'dan ayrılan Ârif Hikmet Bey'in yaklaşık olarak bir sene süren Rumeli teftişi sırasında oldukça kapsamlı bir çalışmanın gerçekleştirilmiş, dolayısıyla taşrada gerekli yönlendirmelerin yapılmaya çalışılmış, merkezi yönetim için ise kıymetli bir bilgi birikiminin temin edilmiş olduğudur.

1842 Ağustos'unda Gülhane Hatt-ı Hümayûnu'yla getirilmek istenen Tanzimat uygulamalarının ülke genelinde geliştirilmesi, yapılanların kontrol

¹⁸ Ed. Engelhardt, *Türkiye ve Tanzimat (Devlet-i Osmaniyenin Tarih-i İslahatı 1826-1882)*, Çev. Ali Reşad, İstanbul, 1328, s. 45; Ayr. bkz. Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876*, Çev. Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005, s. 49; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VI, s. 131-132; Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 197.

¹⁹ Mahir Aydın, “Ahmed Ârif Hikmet Beyefendi'nin Rumeli Tanzimat Müfettişliği ve Teftiş Defteri”, *TTK Belleten*, c. LVI, sy. 215 (Ankara Nisan 1992), s. 69-166; Yazar daha sonra yayınladığı bir kitabında da bu konuyu değerlendirmiş bulunmaktadır. Bkz. *Ahmet Ârif Hikmet Beyefendi Bir Tanzimat Devri Şeyhülislamı*, TTK Yayınları, Ankara, 2013, s. 95-187. Metinde kaydedilen 21 Mart 1840 tarihi Mahir Aydın'ın Ârif Hikmet Bey'le ilgili kitabında (bkz. s. 96) geçmekte olup, daha önce yayınlanan makalesinde (bkz. s. 70) bu tarih aynı kaynaklara dayanılarak 28 Mart 1840 şeklinde gösterilmişti.

ve teftişi için yeni heyetlerin oluşturulması söz konusu olmuştur. Bu çerçevede eski Hariciye Nazırı Mehmed Sadık Rıfat Paşa Rumeli, yine eski Meclis-i Vâlâ Reisi Hasip Paşa Anadolu'yu teftişle görevlendirilmişlerdir. Ortaya çıkan bir kısım gelişme dolayısıyla bu teftişlerin gerçekleşmesi tam olarak mümkün olamadıysa da, bu konuda bir bilincin oluştuğunu gösterdiğinde şüphe bulunmamaktadır.²⁰

Bu dönemde üçüncü bir genel teftiş girişimi olarak Meclis-i Vâlâ'nın 12 Kasım 1850'de bu konu üzerine eğilmiş olmasından söz edebiliriz. Bu amaçla eski Filibe valisi İsmet Paşa Anadolu'ya, yine eski Tırhala mutasarrıfı Mısırlı Sami Paşa Rumeli'ye görevlendirilmişse de bir müddet sonra Rumeli'nin Tuna havalisine Şekip Efendi, Anadolu'nun Trabzon ve Erzurum çevrelerine ise Osman Efendi ilaveten müfettiş olarak görevlendirilmişlerdir. Teftiş dolayısıyla, müfettişlerin çalışma esaslarını düzenleyen detaylı bir talimatnâme hazırlanmış ve gerekli yerlere gönderilmiştir. Devletin resmî tarihçisi Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi'nin²¹ de ekibi içerisinde yer aldığı İsmet Paşa'nın Anadolu teftişinin iki buçuk, Şekip ve Osman efendilerinkiyse bir sene devam etmiş olması, yapılan çalışmaların kapsamının önemli bir göstergesi olarak değerlendirilmek durumundadır.²²

Tanzimat döneminde öncekilerden alınan tecrübelerden de faydalanılarak Osmanlı ülkesinin tamamını kapsayan önemli bir teftiş çalışmasına Nisan 1863'de başlanmıştır.²³ Bununla birlikte zaman içerisinde sıkıntı baş gösteren

²⁰ Görevlendirmeler ve verilen talimatla ilgili olarak bkz. Halil İnalçık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", *TTK Belleten*, c. XXVIII, sy. 112 (Ekim 1964), s. 639, 687-690; Ayr. bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VI, s. 131-132; Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 198; Takvim-i Vekayi, Def'a 245 ve 246, Gurre-i Şaban, 5 Ramazan 1258; Tarih-i Lütfi, c. VII, s. 42-43.

²¹ Ahmed Lütfi Efendi eserinde bu teftişle ve kendi durumuyla ilgili dikkat çekici bilgiler vermiş bulunmaktadır. Bkz. Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'a-nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi (Tarih-i Lütfi)*, Yay. M. Münir Aktepe, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1984, c. IX, s. 43, 44, 50.

²² Ahmed Rasim, *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi*, İkbâl Kütüphanesi, İstanbul, 1328/1330, c. IV, s. 1958; Halil İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, İstanbul, Eren, 1992, 65, 76, 78, 103, 105, 106; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VI, s. 132-133; Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, s. 198-199; İbrahim Serbestoğlu, "Abdülaziz ve Teftiş: Ali Rıza Efendi'nin Canik Sancağını Teftişi", TTK'ca düzenlenen *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu* (12-13 Aralık 2013), Ankara, s. 1-4.

²³ Bu teftişin genel bir değerlendirmesi ve Ahmed Vefik Paşa'nın çalışmaları ile ilgili

muhtelif bölgelere daha önce de müfettişler gönderilmesine devam edilmiştir. Nitekim Bosna'da Tanzimat'la getirilen yeni uygulamalar karşısında bir kısım halkın tepki göstermesi ve isyan hareketi üzerine, devletin yapmak istediklerinin doğru biçimde anlatılması amacıyla Mehmet Şakir Bey ile Ahmet Paşa görevlendirilmişlerdir. İki müfettiş gittikleri kazalarda imam, muhtar, papaz ve kocabaşılar²⁴ ile halkın ileri gelenlerini toplayarak Tanzimat'la ilgili olarak bilgilendirmişlerdir. Bu arada bir kısım olaylar çıkması üzerine durum 26 Eylül 1861'de Meclis-i Mahsus-ı Vükelâda görüşülmüş ve Ahmed Cevdet Paşa, idarî, mülkî, askerî fevkalâde yetkilere sahip müfettiş sıfatıyla İşkodra'ya gönderilmiştir.²⁵ Ahmed Cevdet Paşa, İşkodra'daki iki aylık çalışmasında başarılı olması üzerine 23 Mayıs 1863'te Bosna-Hersek genel müfettişliğine tayin olunmuş,²⁶ bölgede bir buçuk sene kadar süren görevini büyük başarı ile tamamlamıştır.²⁷ Bilindiği gibi bütün bu başarıları dolayısıyla Ahmed Cevdet Paşa daha sonra da Derviş Paşa ile birlikte Kozan havalisinin ıslahında görevlendirilmiş ve burada altı ay içerisinde önemli sonuçlar elde etmiştir.²⁸

Tanzimat döneminde Osmanlı sultanları, zaman zaman ülke içerisinde gezilere çıktıkları, teftiş için uzman ekipler gönderildiği gibi, sadrâzamlar

olarak bkz. M. Murat Öntüğü, *Ahmed Vefik Paşa'nın Anadolu Sağ Kol Müfettişliği*, Palet Yayınları, Konya, 2009.

²⁴ Çorbacı olarak isimlendirilen Bulgar burjuvazisi arasından senede bir defa seçilen kocabaşılar Tanzimat öncesinde reâyânın temsilcisi olarak her köyde bir tane iken yeni dönemde nüfusa göre üç ilâ beş kişiye çıkarılarak adeta ufak bir köy meclisi oluşturulmuştur. Kocabaşılar vergi tevzi ve tahsili yanında reâyâ arasındaki küçük anlaşmazlıklarda devreye girerlerdi. Halil İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, s. 78; Ayr. bkz. M. Hüdayi Şentürk, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1876)*, s. 124, 127, 129.

²⁵ Cevdet Paşa, *Tezâkir*, Yay. Cavid Baysun, TTK Yayınları, Ankara, 1960, c. II, s. 157; Aynı yazar, *Mârûzât*, Yay. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980, s. 36; M. Cavid Baysun, "Cevdet Paşa'nın İşkodra'ya Memuriyetine Âid Vesikalar", *İÜ Tarih Dergisi*, c. XIV, sy. 19 (İstanbul Mart 1964), s. 41-56.

²⁶ Buraya daha önce Ziya Bey tayin edilmişse de bazı gelişmeler sonrasında bu görev Ahmed Cevdet Paşa'ya verilmiştir. Bkz. M. Murat Öntüğü, *Ahmed Vefik Paşa'nın Anadolu Sağ Kol Müfettişliği*, s. 25-27.

²⁷ Âli Ölmezoğlu, "Cevdet Paşa", *İA*, c. III, s. 115-116; Zafer Gölen, "Yenileşme Çağında Boşnaklar", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, c. XIV, s. 124-125; Cevdet Paşa'nın Bosna'daki çalışmaları *Tezâkir*, c. II, s. 1-106 arasında geniş biçimde açıklanmaktadır. Ayr. bkz. Ahmet Zeki İzgöer, "Ahmed Cevdet Paşa ve Bosna Islahatı", *Divân*, sy. 6 (İstanbul 1999), s. 211-223.

²⁸ Yusuf Halaçoğlu, "Fırka-i İslâhiye ve Yapmış Olduğu İskân", *İÜEF Tarih Dergisi*, sy. 27 (İstanbul Mart 1973), s. 1-20; Yusuf Halaçoğlu-M. Akif Aydın, "Cevdet Paşa", *DİA*, c. VII, s. 444.

da muhtelif amaçlarla başkent dışında çalışmalar, teftişler yapmışlardır. Bu çerçevede Sadrâzam Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın 31 Mayıs 1860'ta başlayıp aynı senenin 11 Ekimine kadar yaklaşık dört buçuk ay süren Rumeli teftişi önemle hatırlanmak durumundadır.²⁹ Dönemin şartlarına uygun olarak Rum, Ermeni ve Bulgarlardan temsilcilerin de yer aldıkları kapsamlı bir ekiple Rumeli teftişine çıkmış bulunan Sadrâzam, Varna'dan başlayıp Selanik'te son bulan çalışma güzergâhı içerisinde; Şumnu, Hezargrad, Torlak, Ruscuk, Zıştovi, Niğbolu, Rahova, Vidin, Lom, Kutlofça, Berkofça, Goreç köyü, Şehirköy, Niş, Ürgüb, Kurşunlu, Borova/Podice sahrasına uğrayarak Kosova, Priştine, Üsküp, Köprülü, Pirlepe, İzvor'dan Manastır ve takiben Vodina, Yenice-i Vardar gibi merkezlerle çevrelerini ziyaret etmiş, bu sırada önceden varlığı bilinen veya o sırada kendisine intikal ettirilen çok sayıda konu ile ilgilenmiş, bunlara çözümler üretmek için çalışmalar yapmıştır. Biz tebliğimizde bizzat sadrâzamin başkanlığında yürütülmüş olması dolayısıyla fazla örneği görülmeyen işte bu inceleme ve teftiş gezisini manzum olarak kaleme almış olan Beşiktaş Hakimi es-Seyyid Mehmed Nuri Efendi'nin *Seyahat-i Sadâret-i Uzmâ* isimli eserini tanıtarak özlü bir değerlendirmesini yapmayı ve bu vesile ile söz konusu teftişle ilgili bazı görüşlerimizi ortaya koymayı hedeflemekteyiz.

Bilindiği gibi *teftiş*, bir görevin yolunda yürütülüp yürütülmediğini araştırmak, denetlemek demektir. Bu durumda teftiş kavramı içerisinde çoğunlukla yoklama, izleme, gözleme, inceleme, araştırma, kontrol, denetleme ve rehberlik anlamları bir arada bulunmakta ve teftiş denildiğinde bu anlamların her biri ayrı ayrı ya da birlikte anlaşılabilir. Yani teftiş, bir idarî sistemde görülen bazı aksaklıkların araştırılarak düzeltilmesi yanında, hizmetin daha iyi yürütülmesi, yeni uygulamalara geçişte eşgüdümün sağlanması gibi çok yönlü

²⁹ Mehmed Emin Paşa'nın Rumeli teftişi çok iyi bilinmekte olmasına rağmen yer yer farklı tarihlerle birlikte anılabilmektedir. Örnek olarak bkz. Yusuf Halaçoğlu-M. Akif Aydın, "Cevdet Paşa", s. 444'te teftişin başlangıcı için 18 Mayıs 1861 tarihi verilmekte, Eugène Morel, "*Türkiye ve Reformları (La Turquie et ses Réformes)*", Çev. S. Belli, Süreç Yayınları, İstanbul, 1984, s. 93'te teftişin süresi üç ay olarak gösterilmektedir. M. Hüdaî Şentürk ise, muhtemelen sehven hatalı biçimde, Rumeli teftişine çıkışını Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın 1861'de ikinci defa sadaret makamına geçişinde olduğunu kaydettikten sonra olarak belirtmektedir (*Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1876)*, s. 148-149. Aslında bu Kıbrıslı'nın üçüncü ve son sadaretidir.), kitabının ilerleyen sayfalarında (*A.g.e.*, s. 164) bu tarihi doğru olarak göstermekte ve fakat bu defa da Eugène Morel'in adı geçen çalışmasına atıfla teftişin süresini üç ay olarak gösterirken isabet etmemektedir.

hedeflere ulaşılması amacıyla yapılabilmektedir. Bizim burada incelemek durumunda olduğumuz Sadrâzam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın Rumeli Teftişi'ne geldiğimizde ise neyin, nasıl yapılmış olduğundan önce kanaatimizce bu uygulamaya neden ve niçin gerek duyulduğunun açıklanması yerinde olacaktır.

Genel olarak XIII. yüzyılda Türklerin idaresindeki Anadolu'ya Batılı seyyahlarca Turquemenie (Turquie), Bizans İmparatorluğu'na tabi yerlere ise Romanie (Romania) denmekteydi. Osmanlılar, Anadolu'ya karşı denizin ötesinde Bizanslılardan fethettikleri bölgeler yani Balkanlar için işte bu Romania'dan aldıkları Rum-ili/Rumeli ismini kullandılar. Her ne kadar bölgede Türk varlığı çok eski bir geçmişe kadar uzanmakta ve hattâ Anadolu Türklerinin Balkanlara ilgileri Osmanlı öncesine dayanmakta ise de,³⁰ biz bunları bir kenara bırakarak Osmanlılara bakacak olursak Batı Anadolu'yu fetheden Aydınoğulları, Saruhanoğulları ve Karesi beylerinin donanmalarıyla Ege denizini geçerek buralara akınlar yapmaları sonrasında Balkan harekâtında öncülüğün Osmanlılara geçmiş olduğunu ifade edebiliriz. Nitekim Sırbistan Kralı Duşan'ın 1345'teki ölümünden sonra müttefiki Bizans İmparatoru VI. İoannes Kantakuzenos'un kızıyla evlenen Orhan Bey Balkanlardaki Türk etkisini artırmıştır. Orhan Gazi'nin, oğlu Süleyman Paşa kumandasında gönderdiği 10.000 kişilik kuvvetin Sırp-Yunan kuvvetlerini bozguna uğratarak 1352 sonbaharında kazandığı zafer, Osmanlıların Rumeli'de yerleşmelerini sağlayan önemli bir dönüm noktası olmuştur. Osmanlılar Balkanları kendileri için kalıcı bir yurt olarak düşünmüşler ve uygun fırsatları değerlendirerek Rumeli'ne devamlı seferler düzenlemişler, çoğu kez de bunlarda başarılı olmuşlardır. Nihayet bu süreç başkentini Edirne'ye taşınmasıyla çok önemli bir merhaleye ulaşmıştır.³¹ Daha sonra da devam eden Osmanlı'nın Rumeli'yle ilgi ve ısrarı neticesinde geniş bölgeler Türk-İslâm yurdu olmuş, buralarda yaşayan çeşitli etnik ve dinî mensubiyetlere mensup topluluklar uzun Osmanlı asırları boyunca oldukça müreffeh bir dönem geçirmişlerdir. Fakat her şeyde olduğu gibi bu mutlu devirleri de muhtelif sebeplerinin sayılabilmesi mümkün olan sıkıntılı devreler takip etmiştir. Sadrâzam Mehmed Emin Paşa'nın 1860 teftişine giden sürecin sebeplerini de bu sıkıntılı devrelerdeki bir kısım

³⁰ Bu konuda özlü bilgi için bkz. Kemal H. Karpat, "Dobruca", *DİA.*, c. IX, s. 483; Faruk Sümer, "Keykâvus II", *DİA.*, c. XXV, s. 356; Münir Aktepe, "Babadâğı", *DİA.*, c. IV, s. 371-372.

³¹ Özlü bilgi için bkz. Halil İnalçık, "Rumeli", *DİA.*, c. XXXV, s. 232-235.

gelişmelerde aramak gerekmektedir.³²

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nde önemli ıslahatı başlatmak üzere 3 Kasım 1839'da Gülhane'de okunan hatt-ı hümayûnda ortaya konan hedeflere yeterince ulaşılamamış, Tanzimat'ın ikinci merhalesini başlatan 18 Şubat 1856 Pazartesi tarihli Islahat Fermanı³³ sonrasında da problemler tam olarak halledilememiştir. Rumeli bölgesi söz konusu olduğunda bunlar yanında başta bölge devletleri ve Rusya olmak üzere belirli oranlarda Fransa, İngiltere ve Avusturya gibi bir kısım Avrupa devletlerinin Osmanlı ülkesi üzerindeki planlamaları doğrultusundaki faaliyetlerinin de özellikle göz önünde bulundurulmasında yarar bulunmaktadır. Sonuç olarak Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın sadârete getirildiği sırada, teftişe konu oluşturacak bölgelerde acil olarak giderilmesi gereken önemli sorunlar ve bunlara bağlı sıkıntılar bulunmaktaydı. Bunlarla ilişkili belli başlı gelişmeleri özlü biçimde şu şekilde hatırlatabiliriz.

1841 başlarında Niş, Leskofça, Şehirköy ve Kurşunlu'daki Bulgarlar, kendilerinden haksız olarak fazla vergi alındığı ve Müslümanların Hıristiyan kadınları zorla İslâm dinine soktukları iddialarıyla topluca isyan ettiler ve Müslüman ahaliyi katletmeye başladılar. Daha sonra Saha (Kula) kasabası Bulgarları da isyana katıldılar ve bölge Vidin'e kadar ateş içinde kaldı. Bu sırada Rumeli'de bulunan genel müfettiş Ârif Hikmet Bey de Niş'e gitmişti. Niş isyanında Bulgar çetelerinin çalışmaları ve Sırların tahrirleri yanında Rusların ve bunlara ek olarak Fransızlarla Avusturya'nın da bir ölçüde gelişmelere müdahil olmaları söz konusuydu. İsyân bastırıldıysa da olumsuz hatıralarıyla kalıcı etkilerinin bulunduğu şüphesizdir.³⁴

1849 Nisanı ortalarında Sırbistan'dan Vidin'in Boynitza/Boynice köyüne geçen birkaç Bulgar eşkıyası ve tahrirçiler, köylüleri de kendi yanlarına alarak ayaklandılarsa da üzerlerine sevk edilen askerler ve ahaliye yapılan

³² Ahmed Cevdet Paşa'nın *Tezâkir* (özellikle c. II, s. 100 v.dd.) ve *Mârûzât* isimli eserleri, yazarının bizzat teftiş heyeti içerisinde bulunmuş olması dolayısıyla büyük önem taşımakta olup tebliğimizin hazırlanmasında doğal olarak kendilerinden geniş biçimde yararlanılmış bulunmaktadır.

³³ Islahat Fermanı için bkz. Ufuk Gülsoy, "Islahat Fermanı", *DİA*, c. XIX, s. 185-190; Ayr. bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VI, s. 1-7.

³⁴ 1841 Niş isyanı ile ilgili müstakil bir çalışma yapılmış bulunmaktadır. Konuyla ilgili geniş bilgi için buna bakılabilir. Ahmet Uzun, *Tanzimat ve Sosyal Direnişler Niş İsyanı Üzerine Ayrıntılı Bir İnceleme (1841)*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 39 v.dd.

nasihatlerle hareket fazla büyümeden önlendi. Olayların tekrar etmemesi için bir kısım tedbirler alındı. Fakat 1850 senesinin 13 Mayısına gelindiğinde isyan yeniden ve daha da şiddetli biçimde ortaya çıktı. Vidin'i çevreleyen bütün mıntıka Sahra nahiyesiyle Belgradcık ve Lom kazalarında sayıları on binleri bulan Bulgar köylüsü ayaklandı. Asiler önce köy ağaları, subaşılar, vergi tahsildarları ve nahiyeye memurlarını öldürmeye başladılar, daha sonra da kırlarda ve köylerde rastladıkları Müslümanları soydular, kadın erkek, çoluk çocuk demeden katlettiler. İsyancılar İstanbul'a giden büyük posta yolunu da ele geçirmişler, haberleşmeyi kesmişlerdi. Şehir ve kasabalar ayaklanmacıların kuşatması altındaydı. Hükümet olaylar daha fazla büyümeden ve reayaya zarar verilmeden isyanı önleme çabasıındaydı. Sonuçta Vidin ağaları, çeteler yani başıbozuk güçlerle bunları dağıtmayı başardılar. Reayanın bir kısmı köylerine dönerken, diğer bir kısmı ise her defasında olduğu gibi bu sefer de isyanın başlamasında kısmen dahli olan Sırbistan hududuna gitmişlerdi. Müfettiş Ali Rıza Paşa idaresindeki asâkir-i nizamiyenin gelmesiyle durum sakinleşmiş ve kendilerini emniyette hissedenden diğer Bulgar asıllı köylüler de yerlerine dönmüşlerdir. İsyân Temmuz sonlarında bitirilebilmiştir.

Gelişmeler Osmanlı yönetiminde derin tesirler yapmış, daha Müslüman ve Hıristiyan ahali arasında heyecanın devam ettiği ve şurada burada küçük çaplı olayların devam etmekte olduğu sırada Bâbîâlî'ye ciddi bir çalışma yapmak gerektiği düşüncesi hakim olmuştu. Konu Meclis-i Vükelâ'da görüşüldükten sonra *"icrâ-i tedkikât ile bir tedbir-i seri bulunmak"* üzere 19 Temmuz 1850'de Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'de Âli Paşa, Fuad Paşa ve Meclis-i Vâlâ reisi Rifat Paşa gibi başlıca Tanzimat büyüklerinin de dahil olduğu önemli bir komisyona havale edildi. Komisyon Vidin'den gönderilen mahzarları incelemesi yanında, Ali Rıza Paşa tarafından bölge Bulgarlarından oluşturularak gönderilen sekiz kişilik heyeti de dikkatle dinleyerek 7 Eylül 1850'de çeşitli çözüm tedbirlerini öngören kapsamlı bir rapor hazırladı. Konuya bütün yönleriyle vâkıf olabilmek için Meclis-i Ahkâm-ı Adliye azasından Nail Bey Vidin'e gönderilmişti. Vidin'e daha sonra teftiş yapmak üzere sözü edilen komisyonun üyesi Şekip Bey ve Meclis-i Kebir'de başkan ve üye olarak çalışacak nitelikli başka bazı görevliler de gönderildi. Fakat çözüm bu çabalarla da bulunamadı, daha doğru bir ifade ile beklentiler tam olarak karşılanamadı. Çünkü Bulgar tebaa arasında devlete başkaldırı fikri daima var olmaya devam edecek ve bu düşüncenin eyleme geçirilmesi yönünde bundan sonra da çeşitli başkaldırı hareketleri sürekli olarak görülecekti. Osmanlı Devleti karşısı

bu olumsuz gelişmelerde şüphesiz dış tahrik önemli rol oynamıştı ve fakat esas sebep Müslüman toprak sahibi ağalarla Gayrimüslim reaya arasındaki ilişkilerin Tanzimat'ın ilanı ile birlikte gerginleşmiş, bunlara ek veya sebep olarak da reyanın yeni dönemde beklenti çitasını büyük ölçüde yükseltmiş bulunmasıydı.³⁵ Zira Tanzimat Fermanı'nda esas olarak "mülk ve milleti ihya" kavramına özel vurgu yapılmış, her seferinde Müslim-Gayrimüslim tebaanın eşitliğinin altı önemle çizilmiş ve bütün ülkede olduğu gibi Bulgaristan bölgesindeki Gayrimüslim halkta da her sıkıntının kısa sürede düzeltileceği istikametinde yüksek bir beklenti oluşmuştu.³⁶ Bunlara karşılık Kırım Savaşı sonrasında ilan edilen 1856 Islahat Fermanı'yla bir önceki vaatler daha da elle tutulur hale getirilmiş,³⁷ fakat sıkıntılar bir türlü memnuniyete çevrilememişti. Tabiatıyla halkın beklentilerini diğerleriyle birlikte özellikle de Ruslar³⁸ her fırsatta kendi siyasetleri doğrultusunda tahrik ve var olan sıkıntıları tahriş etmekteydiler. Sonuç olarak Gayrimüslim tebaanın arasında olumsuzluklar devam etmekte, gayrimemnunlar eksilmeyip artmaktaydı.

Kırım Savaşı başlarında Vidin reayası yine Ruslardan yardım isteyerek yeni bir başkaldırı teşebbüsünde bulunduğu gibi bu savaş sırasında da Bulgar köylülerinden oluşan askerî güçler, Ruslar yanında gönüllü birlikler olarak yer almışlardı. Artık sıradanlaşan silahlı mücadele ve başkaldırıların bir diğeri için savaş sonrasında da hazırlıklar yapılmaktaydı. Nihayet Nisan 1856'da Lom, Sahra ve Belgradcık'ta bir kısım hareketlenmeler başladı. Osmanlı yönetimince

³⁵ Bu dönemde bölgenin 1856'ya kadarki durum bir bütün halinde önce Halil İnalıcık (*Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, İstanbul, Eren, 1992) ve 1850-1876 arasındaki vaziyeti ise daha sonra M. Hüdai Şentürk (*Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1876)*, TTK Yayınları, Ankara, 1992) tarafından geniş biçimde değerlendirilmiş olduğu gibi muhtelif muhtelif diğer kitap ve makalede de ele alınmış bulunmaktadır. Örnek olarak bkz. Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876*, s. 1-118; Halil İnalıcık, *Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri*, s. 643-647.

³⁶ Tanzimat Fermanı için bkz. Halil İnalıcık, "Tanzimat Nedir?", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Haz. Halil İnalıcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoenix, Ankara, 2006, s. 13-35; Halil İnalıcık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayûnu", *TTK Belleten*, c. XXVIII, sy. 112 (Ekim 1964), s. 619-620; Bu makalede Gülhane Hatt-ı Hümayûnu'nun genel ve özgül bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Ayr. bkz. Ali Akyıldız, "Tanzimat", *DİA*, c. XL, s. 1-10; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara, 1970, c. V, s. 169-195.

³⁷ Bkz. M. Süreyya Şahin, "Fener Rum Ortodoks Patrikhânesi", *DİA*, c. XII, s. 345-346.

³⁸ Rusya, İngiltere, Fransa ve Avusturya'nın bu dönemde Osmanlı siyasetleri için bkz. Ahmed Reşid, *Haritalı ve Resimli Mükemmel Tarih-i Osmanî*, İstanbul, 1327, s. 502-503; Ahmed Rasim, *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi*, c. IV, s. 1943, 2071; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VI, s. 15-20.

karşı tedbirler alınırken Bulgar asıllı tebaadan da faydalanıldı. Nisan 1857'de ise Bulgar ahaliye karşı yapılan bir kısım yolsuzlukların tahkik ve tetkiki için Meclis-i Vâlâ ikinci kâtibi Midhat Efendi/Paşa fevkalade yetkilerle Silistre, Ruscuk ve Vidin taraflarına görevlendirildi. Tırnova'da da bazı eşkıyalık hareketleri haber alındığında, önceki görevine ek olarak Midhat Efendi'nin buralarla da ilgilenmesi istendi. Yapılan çalışmalar sonunda şikâyetlerin önü alınmış, bölgede huzur ve asayiş sağlanmıştı.³⁹ Fakat (1276)1859/60'a gelindiğinde Vidin'de yine ciddi bir isyan hareketi baş gösterdi. Bu sırada Kaptan Petko isimli bir şakî, Bulgarları çeşitli tahriklerle kandırmış ve çevresine toplamayı başardığı sekiz on bin kişiyi silahlandırarak Vidin üzerine yürümüşse de üzerine sevk edilen Osmanlı askeri karşısında yenilerek firar etmiş, daha sonra yakalanarak hapsedilmiştir.⁴⁰ Sonuç olarak görülen Bulgaristan'da hoşnutsuzluk hareketlerinin ve isyan girişimlerinin hiçbir zaman tam olarak bitirilememiş olduğuydı.

Bu arada ülke genelindeki çeşitli sıkıntılar yanında özellikle de Bulgar bölgesindeki karışıklıklar karşısında Paris Antlaşması'nı imzalamış olan Avrupa devletleri kendilerince duruma müdahale gereğini düşünmeye başlamışlardı. Hatta 5 Ekim 1859'da bu devletlerin büyükelçileri Bâbiâli'ye bir muhtıra vererek; Osmanlı Hükümeti'nin ıslahatı tedricî ve daimi bir surette uygulamaya koymayarak 1856 fermanının hedeflerinin gerçekleştirilmesi yönünde yeterli derecede çaba göstermediği gibi bunun için istekli de olmadığını ifade etmişlerdi. Bu durum sözü edilen devletlerce ileride tek tek müdahalelerde bulunulabileceğini göstermekte idi.⁴¹ Olayların yakın şahidi olan Ahmed Cevdet Paşa'nın kaydettiğini göre⁴² bu sırada, İngiltere haricindeki Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'nin *mukasemesini*, yani bölünüp paylaşılmasını konuştukları duyulmakta idi. O kadar ki, Rus Hariciye Nazırı ülkesindeki Avrupalı büyükelçileri toplayarak; '*Osmanlı Devleti'nin kendi başına bırakılamayacak derecede hasta olduğunu, bu durumun çaresine bakılmak*

³⁹ M. Hüdai Şentürk, *a.g.e.*, s. 115-123.

⁴⁰ M. Hüdai Şentürk, *a.g.e.*, s. 139.

⁴¹ Ahmed Rasim, *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi*, c. IV, s. 2092-93; Ahmed Rasim, *İstibdattan Hakimiyet-i Milliyeye*, Kanaat Matbaası, İstanbul, 1342/1924, c. II, s. 51-53; Ed. Engelhardt, *Türkiye ve Tanzimat (Devlet-i Osmaniye'nin Tarih-i Islahatı 1826-1882)*, s. 141-143; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, TTK Yayınları, Ankara, 1984, s. 382-383.

⁴² Tezâkir, c. II, s. 99-101; Mârûzât, s. 20-22; Krş. İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1982, c. I, s. 92-93.

gerektiğini, Bulgaristan'dan gönderilen arzuhallerin bir kısmının Müslüman halk tarafından da imzalanmış olduğunu bildirdiğinden' söz edilmekte idi. Rusya'nın Osmanlı karşısı faaliyetlerinin ve iftiralarının ardı arkası kesilmiyordu. Güya Niş sancağında Gayrimüslim tebaaya insanlık onuru ile bağdaşmayan muameleler yapılmaya devam ediliyordu. Bunun üzerine Avrupalı devletlerce, kendilerinden oluşturulacak bir muhtelit/karma komisyonun, Rumeli'de bazı bölgelere gönderilerek durumu yerinde incelemesi yönünde teklifler söz konusu edildi. Tabiatıyla yabancılardan oluşan bir komisyonun bölgeye gönderilmesi durumu düzeltmeyeceği gibi, Rusların her türlü vesile ve vasıttan istifade ederek Bulgar tebaaya yönelik olarak sahada yaptıkları kışkırtma faaliyetleri dolayısıyla içinden çıkılmaz bir durumun ortaya çıkmış olacağı açıktı. Bu nedenle Osmanlı yönetimi, önce Süleyman Paşa'yı Rumeli müfettişi tayin ettiyse de buna Fransızlar itiraz etmişlerdir. Bunun üzerine İsmail Paşa ve diğer mutemet bir zatın başkanlığında üst düzey Osmanlı memurlarından oluşturulacak iki komisyondan birinin Niş, diğerinin Bosna taraflarına gönderilmesi teklif edilmiş, Avrupalı devletler ve bilhassa da Rusya ise kendi görevlilerinden teşkil edilecek muhtelit bir komisyonun bölgedeki Gayr-i Müslim tebaanın durumlarını incelemesi yönündeki önerilerinde ısrarlarını sürdürmüşlerdir. Bunun üzerine Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa Fransız Sefaretine giderek büyükelçiye Osmanlı Devleti'nin yabancılardan oluşacak karma bir komisyonun bölgeye gönderilmesini kabul etmesinin hiçbir durumda mümkün olamayacağını, en sonunda bizzat kendisinin "*gidip teftiş-i abvâl*"de bulunacağını ifade etti. Vaziyet işte bu durumda iken Rüştü Paşa sadarettten alındı, yerine Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa getirildi, ertesi gün göreve başladığında bu defa da Rumeli teftişi iradesiyle karşılaştı ve iki gün sonra yani 31 Mayıs 1860'ta "*bi'l-cümle vükelâ ve ricâl-i Bâbüâli li'elclî't-teşyi yahsında müctemi oldukları*" halde yapılan sade bir törenle,⁴³ İstanbul'dan Rumeli teftişi için Varna'ya gitmek üzere ayrıldı⁴⁴.

Bu konudaki iradede; "*Sunûf-ı tebea-i Devlet-i Aliyyemizin ez-her cihet asayiş ü emniyet ve refah u saâdet-i halleri nezdimizde ne mertebe mültezem olduğu malumundur. Şu maksadın tamamî-i husûlü ve bazı hallerde memûrîn ve sâire*

⁴³ Sadrazam'ın İstanbul'dan ayrılışı dolayısıyla yapılan tören ile Âli ve Fuad paşalarca kendisine verilen *sıkı tenbihâta* ilgili bilgi Cevdet Paşa'nın eserlerinde (*Tezâkir*, c. II, s. 102; *Mârûzât*, s. 22)'inde bulunmaktadır.

⁴⁴ Teftiş sırasında izlenen yolun haritası Ek I'de, güzergah günlüğü ise Ek II'de yer almaktadır.

*taraflarından hilâf-ı tenbîhât bu bâbda bir güne hâl ve hareket vukûu takdirinde kavîyyen men ve def'i matlûbumuz olduğuna ve senin dirâyet ve malumâtın derkâr bulunduğuna mebnî tahkik ve ıslâh-ı ahvâl-i tebea memuriyet-i mühime ve mahsûsasıyla Rumeli cânibine azîmetin irâde-i şâhânemiz iktizasından olmasıyla ...*⁴⁵ ifadeleri yer almaktaydı.

Sadrâzam Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın Rumeli teftişi sırasında tutulmuş olan teftiş defterlerine göre bölgenin belli başlı sorunlarının şu başlıklar altında sıralanması mümkündür;⁴⁶

Asayiş ve eşkıyalık konusu,

Değişik düzeylerdeki görevlilerin uygunsuzlukları,

Dış müdahaleler ve kışkırtmalar,

Çiftlikler meselesi,

Kafkas ve Kırım muhacirleriyle malî konulardaki sıkıntılar,

Kilise ile ilgili konular.

Şüphesiz daha geniş kapsamlı açıklamalar yapılmak mümkünse de verilen bilgilerle Sadrâzam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın Rumeli teftişinin neden ve niçinleri konusunda yeterli kanaat sahibi olduğunu düşünmekteyiz. Sonuç olarak görülen ve anlaşılan bölgenin her türlü tahrik ve tahrişe büyük oranda açık olduğudur.

Sadrâzam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın imparatorluğun Rumeli bölgesine ve ağırlıklı olarak da günümüz Bulgaristan'ının bir bölümüne gerçekleştirdiği çalışma ziyareti, başta teftiş heyeti içerisinde yer alan Cevdet Paşa'nın *Tezâkir* ve *Mârûzât*'ında⁴⁷ olmak üzere dönemin bir kısım kaynağında farklı genişliklerde yer aldığı gibi, yakın geçmişte gerçekleştirilen bazı araştırmalarda da değerlendirilmiş bulunmaktadır. Nitekim Mehmed Emin Paşa'nın söz konusu teftişi, Yonca Köksal ve Davut Erkan tarafından geniş kapsamlı bir araştırmaya konu oluşturmuştur. *Sadrâzam Kıbrıslı Mehmet Emin*

⁴⁵ Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'a-nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarîhi (Tarîh-i Lütîfi)*, Yay. M. Münir Aktepe, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1984, c. IX, s. 160; Ayr. bkz. *Takvim-i Vekayi*, Def'a 588, 24 Zâ 1276; *Ceride-i Havadis*, Nr. 990, 15 Z. Kâde 1276; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrâzamlar*, s. 93.

⁴⁶ Köksal-Erkan, *A.g.e.*, s. 21.

⁴⁷ *Tezâkir*, c. II, s. 100-127; *Mârûzât*, s. 20-24.

*Paşa'nın Rumeli Teftişi*⁴⁸ adıyla yayınlanan çalışmada esas olarak İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Atatürk Kütüphanesi Muallim Cevdet Yazmaları içerisinde, tasnif sırasında *Muhaberât-ı Resmîye Defteri* ismiyle kaydedilmiş olan üç adet teftiş defteri yayınlanmıştır. Bunlardan B. 26; *Zât-ı âli-i sadrâzamînin Rumeli cânibine teşrîf-i âlilerinde tastîr buyurulan evâmir-nâme-i sâmiyeden mevâdd-ı dâhiliyenin umûr-ı mühimesi defteridir*, B. 28; *Zât-ı vâlâ-yı hazret-i sadâret-i uz mânun Rumeli cânibine teşrîf-i âlilerinde tastîr buyurulan evâmir-nâme-i sâmiyeden umûr-ı dâhiliye ve hâriciyenin umûr-ı âdiyesi defteridir*, B. 29 ise; *Zât-ı vâlâ-yı hazret-i sadâret-i uz mânun Rumeli cânibine teşrîf-i âlilerinde tastîr buyurulan umûr-ı dâhiliyenin mühimme defteridir* başlığını taşımakta ve Rumeli teftişi sırasında yazılan tahrîrât, şukka, emir-nâme, talimat-nâme, telgraf-nâme ve az sayıda buyrulduyu içermektedir. Toplam 579 sayfalık kitabın ilk 45 sayfası İngiliz Konsoloslarının Raporlarında *Sadrâzamın Rumeli Teftişi* başlıklı bölümü de dahil olmak üzere konunun değerlendirilmesine, kalan kısım ise haklı olarak kapsamlı bir dizini de içererek söz konusu belgelerin yayınına ayrılmıştır. Bular yanında diğer bir kısım çalışmada yeri geldiğinde belirli ölçülerde Sadrâzam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın Rumeli teftişi yer almış, M. Hüdâi Şentürk'ün *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*⁴⁹ isimli araştırmasında ise, öncesi ve sonrasındaki gelişmelerle birlikte özlü olarak değerlendirmiş bulunmaktadır.

Bizim tebliğimizde konu, yukarıda da ifade edildiği üzere öncelikle Beşiktaş Hakimi olan Es-Seyyid Mehmed Nuri'nin *Seyahat-i Sadâret-i Uzmâ* isimli manzum seyahatnâmesi çerçevesinde özlü olarak ele alınmak durumundadır. Bu bakımdan şimdi değerlendirmeye çalışacağımız eserin özlü bir tanıtımını yapmamız yerinde olacaktır. Türk Tarih Kurumu yazmaları arasında yer alan esere,⁵⁰ Beşiktaş Hakimi olduğu ve Rumeli'ye giden resmî heyet içerisinde

⁴⁸ Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007. Bu çalışmanın kısa bir özeti olarak bkz. Yonca Köksal-Davut Erkan, Tanzimat Döneminde Bulgaristan Kıbrıslı Mehmet Paşa'nın Rumeli Teftişi", *Toplumsal Tarih*, sy. 131 (İstanbul Kasım 2004), s. 56-62.

⁴⁹ TTK Yayınları, Ankara, 1992, s. 163-165.

⁵⁰ TTK Kütüphanesi Y/397

bulunduğu⁵¹ yönündeki tahminimiz haricinde,⁵² hakkında şimdilik herhangi bir bilgiye ulaşamadığımız müellifi Es-Seyyid Hafız Mehmed Nuri tarafından *Seyahat-i Sadâret-i Uzmâ* ismi verilmiş olup manzum bir seyahatnâmedir. Mehmed Nuri Efendi elimizdeki manzum seyahatnâmeyi kaleme alış sebebini eserinin sonlarında yer verdiği şu beyitlerde dile getirmektedir:

*“Duâ-yı devletinde hiç kusuru yok bu dâînin
Bu nazmindan olur müsbet ne hâcet eylemek ilân
Seyahat-ı sadr-ı devrân nâmına nazm eyledim mahsus
Ânın evsâfını her kim okursa olıcak hayrân
Hemân hüsn-i teveccühtür niyâzım bâk-i pâyinden
Ne devlettir fakirin nazmını eylerse istihşân”*

Tâlik hattı ile kaleme alınmış olan ve başka bir nüshasına ulaşamadığımız *Seyahat-i Sadâret-i Uzmâ* 66 sayfadan (33 varak) ve burada yer alan toplam 300 beyit civarındaki 32 ayrı şiirden ibarettir. Eserin şiir sanatı açısından pek de başarılı olduğunu söylemek mümkün değildir. Basit bir şekilde nazm edilmiş olan *Seyahat-i Sadâret-i Uzmâ*'da sıklıkla vezin hataları görülmektedir.

⁵¹ Bu tahminimizin dayanakları olarak şunları saymak istiyoruz; *Seyahat-i Sadâret-i Uzmâ*'nın Hezargrad'ın anlatıldığı 8. sayfasındaki beyitte;

“Ayn yirminci günü/Dikkatle yazmışdım bunu/Ruscuğa meyl etdi yolunu/Ber-beyan oldu mekân”. ifadesi yer aldığı gibi *Ceride-i Havadis* (Nr. 993 ve 995, 6-20 Zilhicce 1276)'lerde Sadrâzam'ın heyetinin Rusçuk çalışmaları dolayısıyla geçen *“Deraliyye'den mahsusen getirilmiş olan müstaid bir müstantik... mâiyyet-i seniyye-i vekâlet-penahi memurları müstantik efendi ...”* ve *Seyahat-i Sadâret-i Uzmâ*, s. 18 deki *Bazı memurlar dahi anlar ile azm eyledi/Gitti müstantik de sonra eylemişti iktizâ* beytindeki ifadelerinde bahsi geçen müstantikin Es-Seyyid Mehmed Nuri Efendi olması çok uzak bir ihtimal olmasa gerekir, diye düşünmekteyiz. Tebliğimizin hazırlanması sırasında Osmanlı Arşiv kaynaklarına doğrudan ve ciddi biçimde müracaat edilmemiş, bu yönde ihtiyaç yukarıda künyesini verdiğimiz Yonca Köksal ve Davut Erkan'ın araştırmasından geniş ölçüde faydalanılarak giderilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte yaptığımız oldukça yüzeysel bir araştırma sırasında rastladığımız bir belgede (MKT. MHM/Dosya 185, Gömlek 64, 29 Zâ 1276; İstintak memurlarından Hafız Bey'in Sadrâzam'ın refakatinde bulunmak üzere verilerek Rusçuk'a gönderilmesi) kast edilen kişinin elimizdeki yazmanın müellifi olduğunu düşünmekteyiz.

⁵² II. Mahmud'un 03 Haziran 1831'de başlayan ve 33 gün süren Rumeli gezisini *Sefâret-nâme-i Şâhi* ismiyle kaleme almış bulunan Mehmed Dâniş Bey, söz konusu geziye katılmamış olduğu halde eserini *“sem'an ve tabkikan”*, yani duyduklarına ve araştırmalarına dayanarak kaleme almıştır. bkz. Şamil Mutlu, *Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı ve II. Mahmud'un Edirne Seyahati, Mehmed Dâniş Bey ve Eserleri*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1994, s. 13-14, 27-40, 81-101.

Eserin başındaki 17 manzume murabba şeklinde, diğerleri ise beyit esasına göre yazılmıştır. Bu kısımlarda matlâ beyti bulunmadığından bunlar nazım şekli olarak gazel değildirler. Eserde Besim ve Cevdet beyler için, yine Besim, Cevdet ve Afif beyler için tarih manzumeleri kaleme alınmıştır. Tarih manzumelerinde tam tarih ve mücevher tarihler kullanılmıştır. Manzumelerde daha ziyade aruzun Remel ve Hezec kalıpları tercih edilmiştir.⁵³

Es-Seyyid Mehmed Nuri Efendi'nin *Seyahat-i Sadâret-i Uzmâ*'sı ile ilgili olarak ifade etmek istediğimiz son bir husus, 6 Receb 1277/18 Ocak 1861 tarihin tarihinde Cevdet Efendi'ye verilen bir payeden söz edilmekte olduğuna göre,⁵⁴ bu tarihten sonra ve fakat Mehmed Emin Paşa'nın sadâret makamında bulunduğu sırada⁵⁵ yani Kıbrıslı'nın sadâretinin sona erdiği 6 Ağustos 1861'den önce kaleme alınmış olmasının gerektiği yönündedir.

Es-Seyyid Mehmed Nuri Efendi'nin eseri, iki sayfalık *Fihrist*⁵⁶ bölümünden sonra kapsamını ve ismini gösteren; "*bâ-irâde-i hazret-i şâhâne ıslâhât-ı ahvâl-i âlem için teftîş ve tahkik ve tedkik ve tecessüs zımında sû-be-sû cânib-i Rumeliye teşrif-i meâlî-redif-i hazret-i âsafâneleri ve iş bu sadâret-i sâlise tarihiyle husûsât-ı sâireyi icrâ-yı seniyyeleri bend bend mevzûn olarak* (anlatmak üzere) "*Seyahat-ı Sadâret-i Uzmâ*" nâmıyla inşa kılınmıştır." ifadeleriyle başlamaktadır. Takip eden ilk şiirde öncelikle dönemin padişahı Sultan Abdülmecid (1839-1861), başta ıslahatçılığı ve adaleti olmak üzere bir kısım güzel niteliklerinden ve kendisinin hedeflerine uygun bir sadrâzam olarak Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'yı görevlendirmiş olmasından söz edilmektedir.

Seyahat-i Sadâret-i Uzmâ'da adalet, yani her din, mezhep ve etnik kökenden vatandaşlar arasında eşit davranılması konusuna özellikle vurgu yapılmaktadır. Es-Seyyid Hâfız Mehmed Nuri Efendi eserinde Sadrâzam'ın

⁵³ *Seyahat-i Sadâret-i Uzmâ*'nın metninin okunmasında ve nazım olarak değerlendirilmesinde emeğini esirgemeyen Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk-İslâm Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Prof. Dr. Mehmet Akkuş'a en içten teşekkürlerimizi sunuyoruz.

⁵⁴ *Seyahat-i Sadâret-i Uzmâ*, s. 19.

Sezâ cevher kalemlerle yazsalar tarihini Nûrî/Stanbul pâyesi revnak-ı ehak Cevdet Efendi'ye (6 Receb 1277)

⁵⁵ *Seyahat-i Sadâret-i Uzmâ*, s. 2. "... hâlâ bi'l-istiklâl revnak-tırâz-ı mesned-i celil-i sadâret-i uzma şeref-pîrâ-yı vekâlet-i kübrâ fehâmetlü devletlü Mehmed Paşa ..."

⁵⁶ *Seyahat-i Sadâret-i Uzmâ*'nın *Fihrist*'inin orijinal metniyle birlikte yeni Türk Alfabe-si'ne çevirisi Ek III-a ve Ek III-b'de tebliğ sonunda verilmiş bulunmaktadır. Maamafih eserin metninde *Fihrist*'te geçen başlıkların metinde bazı defalar az farklı biçimde yer almış olduklarını da not etmemiz gerekecektir.

bunu gerçekleştirmiş olduğunu Şumnu'dan başlayarak Rumeli'de doğrudan gidilen veya teftişin tesir alanı içerisinde kalan bölgeler için sıklıkla tekrar etmektedir. Nitekim manzum seyahatnâmede adalet ve onunla aynı kökten gelen veya yakın anlamlar taşıyan kelimelerin şiirde kullanılış sıklıklarıyla ilgili kısa bir araştırma bu duruma açıklık kazandıracaktır. Buna göre *Seyahat-i Sadâret-i Uzmâ*'da *Hak* kökünden gelen; *Hak/lar/sız*, *hakkâ*, *nâ-bak*, *ibkâk-ı bak*, *ebak* kelimelerinin 18, *Hak*'kın Allah yerine olmak üzere 33 defa; hakla yakınlığı düşünülebilecek olan ıslâhla ilgili olarak üçer defa ıslâh ve çoğulu ıslâhât kelimelerinin kullanılması yanında bir defa ıslâh-ı belde, ikişer defa ıslâh-ı âlem ve ıslâh-ı ahvâl terimleri kullanılmış bulunmaktadır. Ehl/ehl kelimesi ehl-i hüner, ehl-i kurâ, ehl-i İslâm (üçer defa), ehl-i maârif, ehl-i kazâ (ikişer defa), ehl-i iffet, ehl-i sadâkat, ehl-i kalem, ehl-i nezâket, ehl-i zekâ, ehl-i derd, ehl-i hâcât, ehl-i hayâ, ehl-i hibre, ehl-i fesâd olmak üzere toplam 23 ve bir bakıma ehl-i İslâm'la karşılaştırılabilecek olan reâyâ kelimesi ise iki defa, nizam, intizâm kelimeleri birer defa kullanılmıştır. Kanaatimizce bu durum Es-Seyyid Mehmed Nuri'nin Sadrâzam'ın misyonuna ve çalışmalarına yüklediği anlamla yakından ilgili olmalıdır.

Seyahat-ı Sadâret-i Uzmâ'da Sadrâzam Mehmed Emin Paşa'nın Rumeli teftişi, Varna'dan başlamak üzere esas olarak takip edilen güzergâha uyularak işlenmektedir. Bununla birlikte yol boyunca gerçekleştirilen çalışmalar veya ekipten ayrılan görevlilerin, Sadrâzam'ın bizzat ziyaret etme imkânı bulamadığı merkezlerde yaptıkları çalışmalar, bölgenin değişik yörelerinden yazılı veya sözlü olarak intikal ettirilen muhtelif konuların yansımaları eserde yer alabilmektedir. Bunlar haricinde belli başlı bazı olaylar da Mehmed Nuri'nin manzum eserinde müstakil başlıklar altında işlenmektedir ki Ek III'de verdiğimiz Fihrist'te de görüldüğü esas olarak üzere bunlar o sırada gündemde bulunan ve kamuoyunun yoğun ilgisini çekmiş olması muhtemel bir kısım gelişmelerdir. Örnek olarak Metropolit Antimos'un bir Bulgar kızıyla olan gayrimeşru ilişkisi, zina olayları, bir Bulgar kızının Müslüman oluşu, rüşvet alıp verme ile ilgili geniş kapsamlı olumsuzluklar, mezar soyuculuğuyla ilgili bir olay, eşkıyalık olayları, çocuk kaçırma, yalancı şahitlik ... vb. konuları Beşiktaş hakimi hâfız es-seyyid Mehmed Nuri'nin *Seyahat-ı Sadâret-i Uzmâ*'sında ayrı başlıklar altında işlenmektedir. Eserde ayrıca Besim ve Cevdet beyler için methiyelerle yine Besim, Cevdet ve Afif beyler için tarih manzumeleri bulunmakta, nihayet bazı olay ve konular da ayrı başlıklar altında yer almaktadır.

Bu haliyle *Seyahat-ı Sadâret-i Uzmâ* bir yönüyle çeşitli kaynaklardan öğrenme imkânı bulduğumuz bir kısım bilgileri teyit etmekte, diğer yönüyle ise Takvim-i Vekayi, Cerîde-i Havadis ve son kısmı *Seyahat-ı Sadâret-i Uzmâ*'da dolayısıyla Tercümân-ı Ahvâl gibi dönemin basınında da haklı olarak önemli yer tutmuş bir gelişmenin kamuoyundaki diğer *Seyahat-ı Sadâret-i Uzmâ*'da bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır.

Biz başlangıçta konuyu yalnızca bir tebliğ olarak takdim etmeyi düşünmüş olmamıza karşılık, daha sonra genişliği ve önemi dolayısıyla araştırmalarımızı derinleştirerek bir kitap çerçevesinde ele almaya karar vermiş olduğumuzdan ve zaten detaylı bir anlatımın bir bildirinin sınırlarını aşacağı endişesinden hareketle tebliğimizin bundan sonraki kısmında örnek olarak seçtiğimiz birkaç hususu öne çıkarmakla yetinmek istiyoruz.

***Seyahat-i Sadâret-i Uzmâ*'da Lom**

Sadrâzam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa 01 Haziran 1860 Cuma günü Varna'ya gelerek başladığı Rumeli teftişinde çeşitli alanlarda iyi yetmişmiş elemanlardan oluşan ekibiyle birlikte burada ve daha sonra sırasıyla Şumnu, Hezargrad, Rusçuk, Zıstovi, Niğbolu, Rahova ve Vidin'de çalışmalarını sürdürmüş, nihayet 5 Temmuz 1860 Perşembe günü Vidin'den hareketle Tuna sahilindeki Lom'a ulaşmıştır. Burada ancak bir gece kaldıktan sonra ertesi Cuma günü ve akşamını ise Kutlofça'da geçirmiştir. Bu kısa zaman dilimi es-Seyyid Mehmed Nuri Efendi *Seyahat-i Sadâret-i Uzmâ*'sında⁵⁷ iki sayfalık bir yer tutmuştur. Buna göre Sadrâzam'ın Lom'daki çalışmalarında; müskirât vergisi, çorbacılık⁵⁸ sisteminden seçimle gelen muhtarlığa geçilmesi, mahallî meclis kurulması, köy ve nahiyelerden kaza merkezine düzenli olarak halkın durumuyla ilgili bilgi akışının sağlanması, böylece adaletli bir yönetim oluşturulması gibi önemli bir kısım konuların değerlendirilmiş ve bunların uygun biçimde çözüme kavuşturulmasına çalışılmıştır.

⁵⁷ Bkz. s. 23-24, Ek IV-a ve Ek IV-b.

⁵⁸ Çorbacı, genelde Bulgar burjuvazisine verilen bir isimdir. Çorbacılar Osmanlı yönetimi ile sıkı bir işbirliği içerisinde çalışırlar, idarî ve adli organlarda görev alabilirlerdi. Midhat Efendi/Paşa 1857'de Tırnova'ya gönderilerek çorbacıların statülerini tespit ve tayin etmiştir. Bundan dört sene öncesine ait bir belgede şu kayıt görülmektedir; "*Herkesin malumudur ki Tırnova kazası karyeleri kaç mahalle ise her bir mahallenin bir çorbacısı vardır. Mahalle abalisine o çorbacı buyurup onun itaatinden çıkmamak âdet-i kadime-i me'lûfemizden bulunduğundan...*". Bkz. Halil İnalıcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, s. 78; M. Hüdayi Şentürk, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1876)*, s. 59/d. not 3, 124-132.

Sadrâzam'ın Rumeli teftişinin, her şart altında tebaanın huzur ve mutluluğunu hedeflemiş ve amaca ulaşma yolunda hangi fikirlerin üretilmiş ve uygulanmış olduğunu göstermesi bakımından sayılanlardan bir husus üzerinde özlü biçimde durmak istiyoruz. İyi niyetli bir yönetimin halkın sıkıntılarına çözüm bulabilmesi için öncelikle onlar hakkında yeterli ve doğru bilgilere sahip olmasının gerekeceği açıktır. Burada yapılmak istenen de işte bu, yani dış tahriklerin çok olduğu, halkın zihnini bulandırma çabalarının kol gezdiği bir bölgede, yöneticilere onların durumlarıyla ilgili sağlıklı bilgi akışını sağlama ve bunun akabinde de uygun çözümlerin üretilip uygulanmasına katkıdır. Es-Seyyid Mehmed Nuri'nin söyleyişinde;

*“İttifâk-ı karyelerle oldu bir meclis küşâd
Ayda bir kez mazbata tanzim eder ehl-i kurâ
Nâhiyenin kâimmakamıyla müdüre mazbata
Ayda bir takdim olur hâl-i kurâ hal-i kazâ
Bu usûlü sadr-ı âli etdi fermân anlara
Her mahalde olmada icra hemîşe habbezâ
Oldu hoşnûd hep ahali adl-i âsâfdan bütün
Etmede ibkâk-ı hak her bir mahalde dâima.”*

dizelerinde ifadesini bulan bu husus daha önce Silistre ve Vidin valilerine gönderilen talimâtlarda⁵⁹ da yer almış olup uygulaması şu şekildedir. Mevcut durumda muhtarlar seçimle göreve gelmekte iseler de bunda bazı suistimallerin olması da sıklıkla görülebilmekte, bu durumda göreve gelen muhtarların bir kısmı halkın şikâyetlerinin yöneticilere ulaşmasına mani olmaktadır. Bunun çözümü küçük köylerde birer, büyükçe köylerde Hıristiyanlarla karışık ise, ikincisi Hıristiyan olmak üzere, ikişer muhtar seçilerek bunların görevlerini usulüne uygun olarak yapmaları hususunda kefalete bağlanması, yani köyün muteber ihtiyarlarından on onbeş kişinin bunlara kefil olması, dolayısıyla muhtarlardan kaynaklanacak olumsuzluklardan sorumlu tutulmalarıdır. Bu takdirde muhtarlar işlerini mevcut düzenlemelere uygun olarak yapmak mecburiyetinde kalacaklar, bu çerçevede köyün ihtiyarları, hocası ve varsa papazıyla toplanarak alacakları kararları ve duyurulması gereken diğer hususları her ay yazılı olarak jurnaller tarzında bağlı oldukları kazalara iletceklerdir.

⁵⁹ Köksal-Erkan, *A.g.e.*, s. 74, 87; Krş. *Ceride-i Havadis*, Nr. 1000, 26 Muharrem 1277.

Bu sırada halkı ilgilendiren konularda kendilerine gerekli talimâtlar da verilebilecektir.

“Çünkü halka ibrâz olunsun denilen muâmelât-ı pederânenin manası kendilerinin daimî ve hakiki surette ahvâlini sorup ve şükür ve şikâyetlerine sebep olan hâlâtı anlayıp icraatına bakmak demek olmasıyla muhtar ve muhayyerler re’s-i kaza ve livaya veyahut kürsî-i eyalete gelip gittikçe ahalinin ahvâli birer birer sual olunarak ve teşekkür ve teşekkileri yoluyla ve lâyıkıyla anlaşılacak mes’ûlât-ı vâkıalarının kavanîn ve nizâmâta tatbiken hüsn-i rû’yet ve tesviyesi huhuslarına ihtimam kılınması matlûb olan ıslahatın esbâb-ı mühimmesindedir”.

Sadrâzam ve ekibinin Lom’daki teftiş çalışmalarıyla ilgili olarak üretilen defter ve belgelerde bölgenin sayılanlar haricindeki bir kısım soru ve sorunlarıyla bunlar için getirilen çözümler gösterilmiş bulunmaktadır.⁶⁰ Buna göre karşılayıcılar arasında yer alan bazı Bulgarlarca Sadrâzam’a arzihal tarzında bir kağıt verilmiş ve bunda başlangıç olarak bazı vergiler ve özellikle de canavâr vergisi konu edildikten sonra esas istekler dile getirilerek Bulgar Kilisesi’nin istiklâli ve kaza çorbacısı unvanıyla tanınmış bulunan başknez⁶¹ hükümet tarafından nüfuz ve iktidar verilmesi talep edilmekteydi. Halbuki daha önceden edinilen bilgi Bulgar reayanın Vidin Metropolit’inden memnun oldukları yönündeydi. Yapılan araştırmanın sonunda çevredekileri aldatarak onların düşünceleri hilâfında bilgi ve talepler içeren yeni mahzarı Lom Başpapazı, kaza çorbacısı unvanıyla başknez olan Kato⁶² isimli kişi ve kasaba kocabaşlarından birkaçının mektep hocasının yardımıyla hazırlayarak hile ile imzalattıkları anlaşılmıştı. Şüphesiz devletin Sadrâzam’ını aldatmaya yönelik

⁶⁰ Köksal-Erkan, *A.g.e.*, s. 85, 89, 243-244.

⁶¹ *Knez ve başknez* unvanı ile anılan kişinin kocabaşı ile ilişkisi bulunmaktadır. Bilindiği gibi çorbacı tabiri öncelikle Bulgar burjuvazisine verilmiş bir isim olup kocabaşlar bunlar arasından seçilirlerdi. Bununla birlikte Bulgar hukuk tarihçisi S. S. Bobçev kocabaşı tabirini yalnız vergi toplamakla görevli çorbacılara hasretmiş, cemaat işlerine bakan, Osmanlı makamları karşısında halkı temsil eden başka bir çorbacı kategorisini ise öncekinden ayırmıştır. Bütün bir muntıkayı temsil eden bu *Memleket çorbacıları* Vidin’de knez/başknez unvanıyla anılmakta olup geniş imtiyazları vardı ve bu durum sonraları Osmanlı makamlarınca hoş karşılanmamaya başlanmış, 1857’de yapılan çorbacı nizamnâmesinde esaslı değişikliğe gidilmişti. Bkz. Halil İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, s. 78-79; Ayr. bkz. M. Hüdaî Şentürk, *Osmanlı Devleti’nde Bulgar Meselesi (1850-1876)*, s. 111, 121, 125, 127.

⁶² Lom’da başknezlik iddiasında bulunan kişinin ismi teftiş belgelerini yayınlayan Yonca Köksal-Davut Dursun’un eserinde iki defa (Köksal-Erkan, *A.g.e.*, s. 89, 243) ve birbirinden farklı olarak; Kato ve Kanev şeklinde geçmektedir. Burada söz konusu aynı kişi olduğuna göre iki okunuştan birinin tercihinin yerinde olacağı açıktır.

bu hareketin üç beş sahibinin arkasında başka bazı dış güçler de olmalıydı, hiç değilse oralardan kendilerine kuvvetli destekler beklemekteydiler. Esas çoğunluğu oluşturan Bulgar asıllı sade halkın bunlarla hiçbir alakası yoktu. Sarâzam'ın görevi bunlara doğruları anlatmak, onları devletin kendilerinin huzur ve refahını istediğine inandırmaktı, o da bunu yapmaya çalıştı.

Beş knezlik ise halkın dilek ve isteklerini yönetime daha doğru biçimde iletmek için değil, bu makama gelecek kişilerin şahsî menfaatleri için anlamlıydı. Bu nedenle de kabul edilmedi, yukarıda da zikri geçen muhtarlık kurumunun daha sağlıklı ve etkin biçimde kullanılmasının teminine çalışıldı. Lom'da halkın özel veya genel anlamdaki samimi dilek ve şikâyetleri ise Meclis-i Kebîr'de yansız bir biçimde görüşülerek en kısa zamanda sonuçlandırılması isteğiyle 7 Temmuz 1860 tarihli Sadâret emri olarak Vidin Valiliği'ne iletildi.⁶³ Aradan 41 gün geçtiğinde, tam olarak 17 Ağustos 1860'ta Lom Meclisi kendisine havale edilen dosyaları tamamlamış, teftiş heyetinin bölgelerindeki çalışmalarından dolayı Sadrâzam'a bir teşekkür mazbatasını göndermiş, bunun cevabında özelde Lom'da yapılan teftiş çalışmalarından, genelde Rumeli teftişinin tamamından beklenenlerin neler olduğu bir defa daha net biçimde gösterilmişti;⁶⁴

“... Lisanen dahi cümlenize tefhîm ve beyan olunduğu üzere velî-nîmetimiz Padişahımız Efendimiz hazretlerinin akdem-i efkâr-ı şâhâneleri sunûf-ı tebaanın ale'd-devam ve bilâ-istisnâ mazhar-ı emniyet ve istirahat olarak hiçbir yüzden şedîde olmamaları ve yek-diğeriyle karındaşça ve komşuca geçinmeleri kazıyye-i lâtifesi olup bu dahi birinci derecede memuriyet ve erkân-ı memleketin gayret ü mesaisi ile hâsıl olacağından bâde-ez-în dahi cümleten bu yolda hareketle kasaba ve kurâ ahâlî-i Müslime ve Gayr-ı Müslimesinin mütesâviyen ve müttahiden irâhe-i ahvâline ve mugâyir-i rızâ-yı âli hâlâtın vechen mine'l-vücûh vuku bulmaması ve memleket ve teb'anın mazarrât-ı hayâdid ve fesededen emin olması esbâb-ı kavıyyesinin istihsaline sarf-ı mezîd-i itina ve gayret eylemeniz lâzım geleceği ...”.

Rumeli Teftişi ve Tırnova

Sadrâzam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın Rumeli teftişinin Vidin, Niş ve benzeri bazı merkez ve bölgeler öncelikli olmak üzere bütün Rumeli

⁶³ Köksal-Erkan, *A.g.e.*, s. 100. “... *muhakemelerin şer'-i şerif ve kanun-ı münifâ tatbikan muhikkâne ve bi-tarafane icrası ve nihayet on beş güne kadar arkası alınıp icraât ve tahkikât-ı vâkıa bendleri bâlâlarına şerh verilip mezkûr hülâsanın taraf-ı senâveriyeye iâdesi ...*”.

⁶⁴ Köksal-Erkan, *A.g.e.*, s. 141.

bölgesindeki aksaklıkları gidermeyi hedeflediğini bilmekteyiz. Bununla birlikte bizim çalışmamızın merkezine aldığımız Beşiktaş Hakimi Hafız Es-Seyyid Mehmed Nuri Efendi'nin *Seyahat-i Sadâret-i Uzmâ* isimli manzum seyahatnâmesi ise büyük oranda seyahat güzergâhı olan merkezleri öne alarak konuya yaklaşmış bulunmaktadır. Bu durum müellif açısından da isabetli bir tercih oluşturmaktadır. Mehmed Emin Paşa'nın Rumeli teftişini konu edinen bazı araştırmacılar da doğal olarak bu yolu takip etmişlerdir. Halbuki teftişin amacı Rumeli'nin bütünündeki eksiklik ve aksaklıkların giderilmesidir. Durum böyle olunca ve bilhassa da teftişe çıkan devletin en üst düzeydeki icracısı olduğunda, yakın ve uzak çevre ile de ilgilenmenin/ilgilenilmiş olmasının doğal karşılanması gerekir. Nitekim Sadrâzam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa, gidilen merkezler yanında gidilemeyen şehir ve kasabalarla yani bütün Rumeli bölgesiyle ilgilenmiş, bu arada imkânlar ölçüsünde Anadolu ve Arabistan bölgelerinin gelişmeleriyle de meşgul olmuştur. Bu durumda 1860 Rumeli teftişi denildiğinde bizzat ziyaret edilen yerler yanında, gidilemeyen merkez ve bölgelerle ilgili de bazı değerlendirmelerin yapılmasının isabetli olacağı düşünülebilir. Biz bu düşünceden hareketle bu tebliğ kapsamında Tırnova'yı özlü biçimde ele almayı uygun bulduk.

Bilindiği gibi Osmanlı döneminde Rumeli'de Tırnova ismini taşıyan iki şehir bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Yunanistan'ın Tesalya bölgesindeki Larissa (Yenişehir) idarî bölümünün sınırları içerisinde yer almakta olup günümüzde Tyrnavos ismini taşımaktadır.⁶⁵ Rumeli kıtasındaki iki Tırnova'dan Sadrâzam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın Rumeli teftişi dolayısıyla bizim üzerinde durmak istediğimiz ise Bulgaristan'ın kuzeydoğusunda Tuna nehrine ulaşan Yantra suyunun taraçalı yamaçları üzerinde kurulmuş bulunan Tırnova olup, günümüzde Veliko Târnovo ismini taşımaktadır. İlk defa 1388-1389 yıllarında Vezîriâzam Çandarlı Ali Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusunun kış seferi sırasında ele geçirilmiş olan Tırnova, XV. yüzyılın ilk yarısında Yıldırım Bâyezid'in oğulları arasındaki iç savaştan sonra yeniden imar edilerek İslâmî bir şehir niteliğine bürünmüş, zaman içerisinde gelişerek güzelleşmiştir. Şehre yerleşen/yerleştirilen Müslüman Türk nüfus yanında ihtida eden yerlilerle de

⁶⁵ Bu birinci Tırnova bizim objektifimizin dışındadır. Burasının Osmanlı tarihindeki yeri için bkz. Machiel Kiel, "Tırnova", *DİA.*, c. XLI, s. 117-118. Feridun Emecen, "Turahan Bey", *DİA.*, c. XLI, s. 405-407; Ayr. bkz. Levent Kayapınar, "Teselya Bölgesinin Fâtihî Turahan Bey Ailesi ve XV.-XVI. Yüzyıllardaki Hayır Kurumları", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 10 (Bolu 2005), s. 183-196.

şehrin İslâmî niteliği takviye edilmiştir. Max Thielen'in el kitabında 1828'in Tırnova'sı Niğbolu sancağına bağlı, bir tarafı Müslüman Türk, diğer tarafı Rum, Ermeni ve Yahudilerden meydana gelen iki mahalleye ayrılmış, sekiz camisi, birkaç kilisesi, sinagogları ve hamamları bulunan bir kasaba olarak tasvir edilmiştir.

Sadrâzam Mehmed Emin Paşa'nın, 1847'de bir süre kaymakam olarak görev yaptığı⁶⁶ Tırnova'yı ve bu sefer bizzat ziyaret etme fırsatını bulamadığı Tırnova, XIX. yüzyılda gelişmesini devam ettirmiş, teftişi sırasında Vidin eyaletine bağlı bir sancak merkezidir. Vilayet idaresinin ilk uygulaması olmak üzere Tuna vilayeti kurulduğunda yine bir sancak olarak bu vilayet içerisinde yer almıştır.⁶⁷

Sadrâzam Mehmed Emin Paşa'nın, Rumeli teftişi sırasında bilfiil ziyaret etmediği bir merkez olarak Tırnova'nın bu faaliyetlerden ne yönde, nasıl ve ne oranda etkilenmiş olduğunun irdelenmesi, benzer şartlardaki diğer merkez ve yörelerin durumlarının da sağlıklı biçimde değerlendirilebilmesine imkân sağlaması açısından önem taşımaktadır. Çünkü Sadrâzam'ın bizzat gidemediği merkezlerin yöneticileri ve halkın temsilcileri, çoğu kez kendi yörelerinin yakınlarında veya uygun olan noktalarda Sadrâzam ve teftişe katılan üst düzey görevlilerle doğrudan görüşme ve yörelerinin problemlerini aktarma imkânı bulmaktaydılar. Bunun yanında her şekilde dilek, temenni ve şikâyetler, Teftiş Heyeti'ne sorunsuz ve sıkıntısız olarak ulaştırılabilmekte, daha sonra da titiz bir biçimde gereken işlemlerin teftiş beklentilerine uygun ve eksiksiz yapılması takip edilmekteydi. Tespitlerimize göre Tırnova için her iki yöntem de ciddi biçimde kullanılmış bulunmaktadır.

Bilindiği Rusçuk'taki incelemelerini bitiren Sadrâzam Mehmed Emin Paşa ve refakatindeki heyet, Vidin öncesinde bazı merkezleri ziyaret etmiş bu çerçevede de 05 Z. Hicce 1276/24 Haziran 1860 akşamını Bulgaristan'ın en işlek iskelesi durumundaki ticaret merkezi Zıştovi'de geçirmişti. Bu sırada Tırnova sancağına bağlı olan Zıştovi'ye önceden davet edilmiş olmaları dolayısıyla Kaymakam Fehim Paşa ile birlikte Tırnova ileri gelenleri ve diğer kazaların kocabaşları dahil kapsamlı bir heyet gelmiştir. Ertesi sabah hem

⁶⁶ Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı*, s. 3102.

⁶⁷ Machiel Kiel, "Tırnova", *DİA*, c. XLI, s. 118-122; Ayr. bkz. Ayşe Kayapınar, "İki Balkan Şehri Tırnova ve Vidin'de Türkler", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 9 (Bolu 2004), s. 117-141.

Tırnova sancağı ve hem de bağlı kazaların temsilcileri ve doğal olarak Zıştovi meclisi üyeleri ve ileri gelenleriyle, tüccar ve esnafın da katıldığı bir toplantı düzenlenmiştir. Bu toplantıda Osmanlı yönetiminin ülke ve bölge ile ilgili hedef ve çalışmaları etraflıca anlatılmış, bu arada Tırnova sancağı özelinde yapılması gerekenler de tartışılmıştır. Bu çerçevede Fehim Paşa'ya gereken *talimat* verilmiş, ona ve beraberindekilere öncelikle Tırnova sancağında vergi konusunun düzenlenmesiyle ilgili yapılması gerekenler teferruatıyla anlatılmıştır.⁶⁸ Bir kısım Hıristiyan ahalinin talebi üzerine kendileriyle Bulgar Kilisesi meselesi etraflıca görüşülmüş, mevcut Rum asıllı kilise yönetimini tanımama ve bu nedenle de üzerlerine düşen maddi yükümlülükleri karşılamama yönündeki taleplerinin yanlış olduğu, bu konunun bir bütün olarak hükümet merkezinde değerlendirilme aşamasında olduğu ve sonucunun beklenmesi gerektiği kendilerine anlatılmıştır. Bunlara ek olarak da Tırnova Kaymakamı Fehim Paşa'ya "... *livâ-yı merkûmun ıslahât-ı muktazıyyesi hakkında lâzım gelen tenbihât ve vesâyâ telkin ve tetmîm olunmuştur*".⁶⁹

Şüphesiz Rumeli teftişi ile ilgili belgelerin bütününe nispetle mutlaka mütevazı bir buket olarak nitelenebilecek Yonca Köksal ve Davut Erkan'ın yayınlamış olduğu resmî belgeler değerlendirildiğinde ise teftiş sırasında doğrudan Tırnova'nın söz konusu edildiği 30'un üzerinde dokümanın üretilmiş olduğu görülür.⁷⁰ Bunlar teftişin ilk etapları arasında yer alan Rusçuk'tan başlamak üzere Vidin, Şehirköy, Niş ve Manastır gibi merkezlerde üretilmişlerdir. Buna göre ilki 24 Z. Kâde 1276/13 Haziran 1860, sonuncusu 14 R. Evvel 1277/30 Eylül 1860 tarihli olmak üzere yani İstanbul'dan çıkışı ile dönüşü arasında toplam dört ay 20 günlük bir zaman dilimini içeren teftiş periyodunun üç buçuk ayından daha fazla bir devrede Tırnova ile ilgili belge

⁶⁸ Dikkat çekicidir ki, Sadrâzam'ın heyeti Zıştovi'ye gelip Tırnova heyeti ile görüşmeden önce yörenin sorunlarıyla özel olarak ilgilenmiş bulunmaktaydı. Bu cümleden olmak üzere Tırnova kaymakamı Fehim Paşa, *'sancağın emvâl ve vergi ve iâne-i askeriye ile ilgili hususlarda yapılması gereken ıslâhat hakkında bir lâyiha hazırlayarak'* Rusçuk'ta Sadrâzam'a vermiş, söz konusu belge burada kendisi ve Sadrâzam'ın beraberindeki heyet mensupları da hazır bulunduğu halde, Rusçuk Meclis-i Kebir-i Eyalet'inde görüşülmüş ve gerek burada ortaya konan görüşler ve gerekse konunun farklı yönleri bir mazbata halinde düzenlenmiştir ir. Daha sonra bu belgeler kendi bölgesinde de değerlendirilmesi dileğiyle Silistre valisine ve başkentte Sadâret Kaymakamı'na gönderilmiştir. Köksal-Erkan, *A.g.e.*, s. 66, 67.

⁶⁹ Köksal-Erkan, *A.g.e.*, s. 240-241.

⁷⁰ Köksal-Erkan, *A.g.e.*, s. 576'da İndeks'te Tırnova maddesi.

üretilmiş,⁷¹ dolayısıyla Tırnova ve o çevrenin sorunları Teftiş Heyeti'nin gündeminde olmuştur. Bunların birkaçının hatırlanmasının ortaya çıkan durumla ilgili yeterli fikir vereceği açıktır.

Sadrâzam'ın Tırnova kaymakamına hitaben Şehirköy'den göndermiş olduğu 09 Muharrem 1277/28 Temmuz 1860 tarihli mektupta şu hususlar dile getirilmektedir:⁷² Tırnova ve Zıştovi ahalisi tarafından Vidin ve Zıştovi'de Sadrâzam'a verilen 22 arzuhal, gerekli kayıt ve düzenlemeleri yapılarak Tırnova kaymakamlığına gönderilmiştir. Durumlarına göre her biriyle ilgili yapılması gereken inceleme ve tahkikatın, mahkemesi icap edenler için mahkemelerinin hızla ve hakkaniyet ölçüleri çerçevesinde gerçekleştirilerek en geç 15 gün içerisinde sonuçlandırılmaları ve durumdan teftişe devam etmekte olan Sadâret'i bilgilendirmeleri istenmektedir.

Tırnova sancağıyla ilgili olarak teftiş döneminde üretilip farklı birimler arasında teati edilerek işlem gören ve Yonca Köksal-Davut Erkan'ın yayınladıkları belgeler arasında yer alan resmî yazışmalarda sözü edilen başlıca konular olarak;⁷³ vergi, iâne-i askeriye, âşar mültezimi, emlâk tahriri, alacak verecek, görev talebi, hakkını talep, yabancılarla ilişkiler, eşkiyalık, soygunculuk, tecavüz, idam, Maliye Nezareti'yle yazışma gibi hususları hatırlamak mümkündür.

Bir Bulgar Hanımının Mezarının Soyulması

Es-Seyyid Mehmed Nuri *Seyahat-i Sadâret-i Uzmâ*'sında teftiş konu oluşturan merkezler ve çevreleri yanında bazı olayların da müstakil başlıklar halinde ele alındıklarını ifade etmiştik. Bunlara bir örnek olmak üzere bir mezarın soyulması olayını özlü biçimde işleyebiliriz.

Es-Seyyid Mehmed Nuri *Seyahat-i Sadâret-i Uzmâ*'sında bildirdiğine göre⁷⁴ Leskofça'ya bağlı Kapuca köyünde yeni defnedilen bir Bulgar kızının mezarı Ebubekir/Bekir isimli biri tarafından gece vakti açılarak soyulmuş, zaptiye başçavuşu Hacı Ali isimli biri de durumdan faydalanmak istemiş ve

⁷¹ Bkz. Köksal-Erkan, *A.g.e.*, s. 225, 268.

⁷² Köksal-Erkan, *A.g.e.*, s. 113.

⁷³ Köksal-Erkan, *A.g.e.*, s. 67, 82, 83, 112, 115-116, 131, 148, 159, 169, 172, 173, 220, 225-226, 268, 277, 291, 292, 295, 300, 354, 373, 460, 462, 510.

⁷⁴ *Seyahat-i Sadâret-i Uzmâ*, s. 51-52. Orijinal metin ve yeni Türk Alfabesi'ne çeviri Ek V-a ve EK V-b'de yer almaktadır. Şiirde mezar soyguncusunun ismi iki defa; başlıkta Ebubekir metinde Bekir olarak geçmektedir.

Bekir'in babasından oğlunun kaçmasına yardım edeceği vaadiyle 750 kuruş almıştır. Sonuçta Bekir ve zaptiye başçavuşu Hacı Ali işlemiş oldukları bu kötü fiillerinden dolayı beşer sene müddetle kürek cezasına mahkum edilmişlerdir.

Sözü edilen konu Sadrâzam'ın maiyetindeki Artin, Gavril, Futyadi, Pavlaki, Ahmed Cevdet, Besim ve Afif Bey/Efendi/Paşalardan oluşan üst düzey görevlilerden oluşan komisyonda etraflıca görüşülmüş ve alınan kararların kaydedildiği *Mazbata ve Muharrerât-ı Sâire Defteri*'ne Niş/13 Safer 1277/31 Ağustos 1860 tarihiyle kaydedilmiştir.⁷⁵ Buna göre Niş eyaletinin Leskofça kazasına bağlı Diragopozda köyünde oturan Arnavut Bekir isimli kişi aynı kazanın Golemosel köyünden olup bir sene önce vefat ederek defnedilmiş bulunan İstanka isimli genç kadının mezarını açıp üzerinde bulunan eşyayı almıştır. Bu durumdan haberdar olan kırçavuşu Hacı Ali, görevi Bekir'i yakalamak olduğu halde, babasını sıkıştırarak para almayı tercih etmiştir. Durum öğrenildiğinde mezarı açılan genç kadının kayınpederi İstefan ile Niş'te hapistede bulunan Bekir ve kırçavuşu Hacı Ali Meclis-i Muvakkat'ta sorgu görevlilerince dikkatlice sorguya tabi tutulmuşlardır. İstefan ölümünden beş gün sonra gelininin mezarının açılarak üzerindeki eşyasının alındığının ve daha sonra üstün körü gömülmüş olduğu kendisine haber verildiğinde, tekrar usulüne uygun biçimde defni yaptırdığını ifade etmiştir. Ali Çavuş, esas suçlunun Arnavut asıllı Bekir olduğunu söylemiş, Bekir ise İstanka'nın amcasının oğlu Melenko'nun, onun mezara kıymetli eşya ve ziyetiyle gömülmüş olduğunu, birlikte mezarı açmalarını teklif ederek bu yola teşvik ettiğini bildirmiştir. İkili gece yarısı mezarlıkta buluşmak üzere sözleşmişlerse de Melenko gelmemiş, bunun üzerine Bekir mezarı tek başına açmış, para bulamamış, yalnızca İstanka'nın üzerindeki eşyayı almakla yetinmiştir.

Hacı Ali Çavuş bu durumda Bekir'in babasını sıkıştırarak ondan 750 kuruş nakit ve ayrıca 1200 kuruşluk senet aldığını inkâr ettiyse soruşturmacılar iddiaların doğruluğunu ispatlamışlardır. Meclis-i Muvakkat, bu durumda suçluların eylemlerinin Ceza Kanunu'nun hangi maddelerine uyduğunu tartışmıştır. Sonuçta ağırlaştırıcı sebep olmadığına karar verilerek Bekir'in cezasının üç sene, kırçavuşu Hacı Ali'nin ise görevini yapmamış olduğundan bir sene fazlasıyla dört sene olarak cezalandırılması gerektiğini

⁷⁵ Köksal-Erkan, *A.g.e.*, s. 423-424, 437 (son kayıt 19 Safer 1277'ye ait özlü bir tekrardır); Krş. Bu konunun *Ceride-i Havadis*'te haberleştirilmesi dikkat çekicidir ki Komisyonun ilk raporundan altı gün sonradır. Nr. 1003, 19 Safer 1277.

öngörmüşlerdir. Komisyonun bu konudaki görüşü ise farklıdır. 'Çünkü ölü soyuculuk insan tabiatının nefret ettiği pek kötü bir fildir. Bu durum dükkân soymaya benzemez. Ölünün örtülmesi gereken yerlerini görmek ve bütün insanlığın nazarında hürmeti gerektiren kabre ihanet etmek rezilliği de ağırlaştırıcı sebepler olarak kabul edilmelidir'. Bu nedenle her ikisinin beşer sene Vidin'de kalebent olarak cezalandırılmaları, Bekir'in yaşadığı sürece devlette görev alamaması, Ali Çavuş'un aldığı 750 kuruşu geri vermesi ve ayrıca 750 kuruş para cezası ödemesi, cezasını tamamlamasından itibaren iki buçuk sene süreyle devlet görevi alamamasına karar verilmiştir.

Değerlendirme ve Sonuç

Sadrâzam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın göreve başlamasının dördüncü gününde yani 31 Mayıs'ta bir Perşembe günü İstanbul'dan başladığı Rumeli teftişi dört buçuk ay, tam olarak ifade etmek gerekirse 134 gün sonra 11 Ekim 1860'ta yine bir Perşembe günü İstanbul'da bitti. Sadrâzam bir gün dinlendikten sonra 13 Ekim'de Bâb-ı Âli'ye gelerek görevine başladı. Tebliği bitirirken onun teftişiyle ilgili söylenecek, yazılacak daha birçok noktanın kaldığını bilmekte ve görmekteyiz. Bununla birlikte bir tebliğin sınırlarına bunları sığdırmanın mümkün olmadığını da farkındayız. Bu nedenle yapılacak daha kapsamlı çalışmalarla onlara da cevaplar verilmesinin gerekli olduğunu vurguladıktan sonra, iki hususa değinen kısa bir değerlendirme ile bildirimizi sonlandırmak istiyoruz. Bunlar da Rumeli teftişinin planlanan şekliyle tam olarak gerçekleşip gerçekleşmediği ve beklenen faydanın yeterince sağlanıp sağlanmadığı konularında olacaktır.

Bununla birlikte daha önce es-Seyyid Mehmed Nuri Efendi'nin *Seyahat-i Sadâret-i Uzmâ's*ının genelinde, Sadrâzam'ın Mehmed Emin Paşa'nın adaletinden, tebaaya olan şefkatinden ve başarılarından söz etmekte olduğunu vurgulamamız yerinde olacaktır. Ona göre çok başarılı bir çalışma yapılmıştır. Nitekim eserinin sonundaki şu mısralar da bu durumun açık göstergesidir:

Teveccübte kulübün ittifâkı çok ana dâim

Sadâkatle nazîri yok ânın-çün verdi Hak meydan

Duâ-yı devletinde hiç kusuru yok bu dâinin

Bu nazmından olur müsbet ne hâcet eylemek ilân

Seyahat-ı sadr-ı devrân nâmına nazm eyledim mahsûs

*Ânın evsâfını her kim okursa olucak hayrân
 Hemân hüsn-i teveccühtür niyâzım hâk-i pâyinden
 Ne devlettir fakîrin nazmını eylerse istihsân
 Muallâ sadr-ı devrân Rumeli'den geldi bi'l-ikbâl
 Bu tarihe gidüb bir kerre Nûri sen de kıl seyrân
 (26 Rebiyyül-evvel 1277)*

Bizim kanaatimize göre Sadrâzam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın Rumeli teftişinin önceden yapılmış ve günü gününe kesinleştirilmiş bir programı yoktu. Teftişin amacı Rumeli'deki sıkıntıların giderilmesiydi. Bu durumda da geneli itibarıyla gidilmesi gereken merkezler bilinmekteydi. Bunlara birkaç yeni merkez eklenebilir veya duruma göre eksiltilebilirdi. Es-Seyyid Mehmed Nuri Efendi *Seyahat-i Sadâret-i Uzmâ's*ında, görülen lüzum üzerine sonradan sahada ilave edilen bir merkezden bahsetmemektedir. Yonca Köksal ve Davut Erkan'ın yayınladığı arşiv vesikalarını ihtiva eden eserde de⁷⁶ bu yönde bir kayıt bulunmamaktadır. Bununla birlikte bu ikincisindeki bazı belgelerden, görülen lüzum üzerine bazı çevre merkezlere Sadrâzam'ın heyetindeki görevlilerin gönderilmesinin söz konusu olabildiği anlaşılmaktadır ki, bunun bir örneğini teftişin hemen başlarında Ruscuk'ta görmekteyiz.

Tulça'daki İngiltere, Fransa ve Avusturya konsoloslarının müştereken verdikleri mektup da dikkate alınarak Sadrâzam Ruscuk'ta bulunduğu sırada "memuriyet-i hazret-i vekâlet-penâhî müteferriâtından bazı mevâddın tabkiki zımnında" Beylikçi-i Divan-ı Hümayûn Afif Bey'in başkanlığında, Dersaadet Ticaret Meclisi azası Gavril Efendi, Sadâret maiyet kâtiplerinden Sami Bey, Sadrâzam'ın yâver-i harplerinden Hasan Efendi ile Silistre Valisi Hacı Kâmil Paşadan bir heyet oluşturulmuştur. Söz konusu heyet Sadrâzam'a tahsis edilmiş bulunan Hayreddin vapuruyla hareket ve geliş dahil 25 Z. Kâde/14 Haziran ile 3 Zilhicce 1276/22 Haziran 1860 tarihleri arasında Silistre, Tulça ve Rasova merkezlerine bir çalışma ziyaretinde bulunmuştur.⁷⁷ Hizmetin gereği olarak bu durumun benzerleriyle sıklıkla karşılaşılabilir. Fakat Sadrâzam Mehmed Emin Paşa'nın Rumeli teftişinde bizzat gittiği veya

⁷⁶ *Sadrâzam* Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın Rumeli Teftişi, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.

⁷⁷ Köksal-Erkan, *a.g.e.*, s. 62, 294, 489; Ayr. bkz. Cevdet Paşa (*Tezâkir*, c. II, s. 104) Silistre ile ilgili olarak; "Silistre eyâletinde hükümetin za'f-ı hâli derkâr ise de ..." ifadesine yer vermektedir.

gidmediği merkezlerle ilgili olarak tartışılan konu gidilenler değil, daha ziyade gidilmediği düşünülen merkezler dolayısıyladır.

Bilindiği gibi Rumeli teftişinin devamı sırasında Lübnan ve Suriye’de ve bilhassa da Şam’da Sadrâzam’ı doğrudan ilgilendiren bazı önemli gelişmeler ortaya çıkmıştır. Sadrâzam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa söz konusu olaylardan Şehirköy’den Niş’e gelirken haberdar olmuş, üzülmüş, bu durumda yönetimin önceliği Suriye yönüne dönmüştür. Bununla birlikte Ahmed Cevdet Paşa’ya göre İstanbul’daki *“Vükelâ Sadrâzam’ın bu sene Rumeli cânibinde kışlayıp da İstanbul’a avdet etmemesini isterlerdi. Hattâ Bosna eyâletinin dahi lüzûm-ı teftişi bazı bazı süferâ tarafından ibtar olunmakta olduğu Bâbiâli’den kendisine iş’âr olunmuş idi”*. Halbuki Sultan Abdülmecid, Sadrâzam’ın vakit geçirmeksizin geri dönmesini arzu ediyordu.⁷⁸

Yonca Köksal ve Davut Erkan tarafından yayınlanan belgeler arasında,⁷⁹ Suriye’deki gelişmelerin teftişin son bölümünün sürdürülmesinde belirli oranda da olsa etkili olduğunu gösteren üç belge bulunmaktadır. Bunlar 05 R. Evvel/21 Eylül tarihli birincisi Hersek Mutasarrıfı’na, ikincisi Bosna Valisi’ne Üsküb’den, üçüncüsü ise 14 R. Evvel 1277/30 Eylül 1860 tarihinde İşkodra Mutasarrıfı’na Manastır’dan gönderilmiş olan Sadâret yazılarıdır.

Bunlardan Hersek Mutasarrıfı’na gönderilen Sadâret emrinde; *“Hersek havâlisinin dahi teftiş-i ahvâli arzu-kerdemiz olduğu halde Niş’ten hareketle Üsküb’e gelinmiş ve buradan dahi Manastır’a uğranılarak Dersaâdet’e avdetimiz iktiza etmiş olduğundan oralara gelinememekle ...”*; Bosna Valisi’ne olan Sadâret emrinde ise; *“Bosna havâlisinin dahi teftişi icâb-ı memuriyetimizden olduğu halde Niş’ten hareketle Üsküb’e gelinmiş ve buradan dahi Manastır’a uğranılarak Selanik üzerinden Dersaâdet’e avdetimiz iktiza etmiş olduğundan oralara gelmeye vakit olamamıştır.”* denilmiştir. Sadrâzam ve refakatindeki heyet Priştine’ye geldiğinde İşkodra Mutasarrıfı, livanın bazı meselelerinin görüşülüp halledilmesi için kendilerini davet etmeleri üzerine Sadrâzam şu cevabı vermiştir; *“Vakıa bir aralık ol havâliye dahi gidilmesi musammem idi ise de mevsim ve imkânın darlığı cihetiyle bi’z-zarûre Priştine’den Üsküb’e ve oradan dahi Manastır’a gidilerek Selanik tarikiyle Dersaâdet’e avdetimiz icab etmiş olmasıyla ...”*. Kanaatimizce gelişmelerden haberdar bir kişinin bütün bu ifadelerden çıkaracağı sonuç,

⁷⁸ Tezâkir, c. II, s. 111-112.

⁷⁹ Köksal-Erkan, a.g.e., s. 533-534, 534-537, 541-542.

Rumeli teftişinin programının ancak en genel hatlarıyla belirlenmiş olup, bu durumda da gelişmelere açık olduğu ve Suriye bölgesindeki olaylar dolayısıyla son bölümünün kısa tutulduğu ve belki de Sadrâzam'ın gitmeyi planladığı bazı merkezlere gidilemediği, gidilenlerin bir kısmında ise çalışma sürelerinin kısa tutulmuş olabileceği yönünde olmak durumundadır.⁸⁰

Sadrâzam Mehmed Emin Paşa'nın Rumeli teftişinin var olan meselelerin haline ne oranda katkı sağladığı meselesiyle ilgili olarak bazı tarihçilerin oldukça da olumsuz bir tablo çizmiş oldukları görülmektedir. Nitekim A. Rasim'in değerlendirmesi bu yöndedir; Ona göre; "*Filvaki müşarünileyh bin-i vürudunda birkaç şaki asmış, bir takım memurları muabeze veya tebdil ederek Niş eyaletine Raufpaşazâde Osman Paşa'yı tayin etmek. Birçok yapılacak şeyleri kaydetmek ve birkaç Hıristiyanı mesul tutmak gibi şeylerden başka bir şey yapamamış. Binaenaleyh oraları yine eski halinde kalmış idi*".⁸¹ Roderic H. Davison ise⁸² Mehmed Emin Paşa'nın taşra yönetimini yeni baştan düzenleme çabası içine girmeyip, geleneksel yöntemlerle çalışmış olduğunu ifade etmektedir.

Bizim kanaatimize göre Sadrâzam Mehmed Emin Paşa Rumeli teftişinde başarılı bir performans sergilemiştir. Bölge ahalisinin ayırım yapılmaksızın tamamına ulaşma gayreti içerisinde bulunmuş, yönetimin düşünce, tutum ve hedeflerini eksiksiz anlatma çabası içerisinde olmuş, suçu olanların, Müslüman veya Hıristiyan olmalarına bakmaksızın tecziyesinde hiç tereddüt etmemiştir.⁸³ Zaten ondan öncelikle istenen ve beklenenler de bunlardır. Unutmamak gerekir ki onun Rumeli teftişine çıkması iradesi, göreve başladığı günün tarihini taşımaktadır ve iki gün sonra da ekibini yanına alarak İstanbul'dan ayrılmıştır.

⁸⁰ Krş. Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, s. 250.

⁸¹ Ahmed Rasim, *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi*, c. IV, s. 2094; Ahmed Rasim, *İstibdattan Hakimiyet-i Milliyyeye*, c. II, s. 53-54.

⁸² *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876*, Çev. Osman Akinhay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005, s. 110-111.

⁸³ Sadrâzam'ın ekibindeki üst düzey görevlilerden oluşan heyetçe yapılan muhakemeler neticesinde Şehirköy Metropolitisi Antimos, yine Şehirköy başpapazı Kostantiyus vb. Hıristiyanlar yanında başta eski Niş Mutasarrıfı Zeynel Paşa olmak üzere kethüdası Salih Efendi, Berkofça aşar mültezimleri Talib ve Nureddin ağalarla Talib Ağa'nın adamı Molla Murad, Niş eski evkaf müdürü Şakir Efendi, yine Niş eski muhasebecisi Ragıp Bey, Şehirköy eski müdürü Mahmud Ağa, Berkofça eski müdürü Veli Bey gibi çok sayıda Müslüman Türk yönetici ve vergi görevlisine verilen cezalar A. Rasim'in bu konuda yeterince haklı olmadığını açık delili olarak değerlendirilmek durumundadır. Bkz. Köksal-Erkan, *A.g.e.*, s. 402-412, 413-419, 420-421, 421-423, 442-448, 448-456, 461-463.

Ona uzun hazırlıklar gerektirecek düzenlemeler yapma fırsatı günün şartları içerisinde verilememiş veya o bu imkânı bulamamıştır.

Görülen o ki, Mehmed Emin Paşa Rumeli teftişine tecrübeli bir idare adamı olarak başlamış, sürdürmüş ve olumlu sonuçlara ulaşmıştır. Nitekim uygulamalarına bir örnek olmak üzere Niş'e vali tayin edilmesi ve devamındaki gelişmeleri hatırlamamız mümkündür.

Bilindiği gibi incelediğimiz dönemde Niş, Rumeli bölgesinin en sorunlu merkezlerinden biriydi ve mutasarrıf Zeynel Paşa ile ilgili çok sayıda şikayet söz konusuydu. Bu nedenle Sadrâzam Mehmed Emin Paşa, kendisinin göreve getirilmesinden hemen sonra buraya Canik mutasarrıfı Osman Paşa'nın vali olarak tayinini sağlamış ve teftiş çalışmaları için bölgede bulunduğu sırada da kendisinin yakın desteğinden faydalanmıştı.⁸⁴ Fakat yine teftiş sırasında bu tayinde yeterince isabet edilmediğini anlamış, dönüşünde onu da görevden alarak 04 Şubat 1861'de Midhat Bey/Paşa'yı Niş valiliğine tayin ettirmişti.⁸⁵ Mithat Paşa'nın Niş'te görevlendirilmesinin sıradan bir vali tayinin çok ötesinde hedefler içerdiği, bunun somut delili ve neticesinin de eyalet sistemi uygulamasından vilayet sistemine geçişin buradaki başarı neticesinde başlatılmış olduğu düşünülürse,⁸⁶ Sadrâzam Mehmed Emin Paşa'nın

⁸⁴ - "Niş mutasarrıfı Zeynel Paşa'nın azliyle (*Sadr-ı cedidin cümle-i âsâr-ı icrâiyyesindendir*), yerine Canik Mutasarrıfı Rauf Paşa-zâde Osman Paşa nasbolundu". Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'ânüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, Yay.M. Münir Aktepe, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1984, c. IX, s. 160; Ayr. bkz. Ahmed Rasim, *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi*, c. IV, s. 2094; Ahmed Rasim, *İstibdattan Hakimiyet-i Milliyeye*, c. II, s. 53-54. Söz konusu görev değişikliğinin sebebi olarak Takvim-i Vekayi'de şu ifade yer almaktadır; "... Niş mutasarrıfı saâdetlü Zeynel Paşa hazretlerinin azliyle yerine bir münasibinin tayini lâzım gelmiş ve Canik Mutasarrıfı devletlü Osman Paşa hazretleri sıfat-ı memdûhalarıyla muttasıf olup bulunduğu memuriyetlerde büsn-i hizmete muvaffak olmuş olmasıyla ... ubdesine rütbe-i sâmiye-i vezâret tevcihiyle Niş Valisi ...". *Takvim-i Vekayi*, Def'a 588, 24 Z. Kâde 1276.

⁸⁵ - Geniş bilgi için bkz. Gökhan Çetinsaya-Şit Tufan Bozpnar, "Midhat Paşa", *DİA*, c. XXX, s. 8; M. Tayyip Gökbilgin, "Midhat Paşa", *İA*, c. VIII, s. 270-282; Midhat Paşa'nın Niş'teki faaliyetlerini kapsamlı bir biçimde değerlendiren bir çalışma olarak bkz. Nejat Göyünç, "Midhat Paşa'nın Niş Valiliği Hakkında Notlar ve Belgeler", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 12 (İstanbul 1982), s. 279-312; Ayr. Bkz. Ahmed Rasim, *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi*, c. IV, s. 2095-2100; Ahmed Rasim, *İstibdattan Hakimiyet-i Milliyeye*, Kanaat Matbaası, İstanbul, 1342/1924, c. II, s. 54-60; Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı*, s. 3104-5).

⁸⁶ -M. Hüdaî Şentürk, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1876)*, s. 163 vd.; Musa Çadıcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, s. 250-252; Mustafa Gençoğlu, "1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde

Rumeli'deki çalışmalarının daha isabetli biçimde değerlendirilmiş olacağı şüphesizdir. Bize göre bu uygulamayı onun takip fikrine sahip olduğunun bir göstergesi olduğu kadar, Rumeli teftişinin yönetimde oluşturduğu kanaatin de tezahürü olarak değerlendirilmek durumundadır. Nihayet unutulmamak gerekir ki, Rumeli problemi gerçekten dallı budaklı bir sorundu ve çözülmesi hiç de kolay değildi.⁸⁷ Mesele yalnızca Osmanlı sadrâzâminın çalışmalarıyla halledilemeyecek derecede büyük ve karmaşıktı, dış son derece de açıktı.

Sonuç olarak bizim ulaştığımız kanaat Sadrâzam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın iyi yetişmiş bir devlet adamı olarak kendi kabiliyet ve kapasitesi ölçüsünde ve şüphesiz bütün samimiyetiyle çaba göstermiş, elde ettiği neticeleri bir rapor halinde takdim etmesi yanında,⁸⁸ görevde bulunduğu sürece de bunlardan hem kendisi yararlanmış ve hem de birlikte çalıştığı mesai arkadaşlarına aktardığı gibi, Osmanlı yönetiminin kurumsal hafızasına da tevdi etmiş olmalıdır. Kendisinden beklenebilecek olanın da bundan fazlası olmamak gerektir.

Yeniden Yapılanma”, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, II/1, s. 34-35.

⁸⁷ -Bu vesile ile Rumeli ile birlikte Anadolu'yu da içeren 1863 genel teftişinin bu vesile ile hatırlanması yerinde olacaktır. Bkz. M. Murat Öntuğ, Ahmed Vefik Paşa'nın Anadolu Sağ Kol Müfettişliği, s. 21-27.

⁸⁸ -Mehmed Emin Paşa'nın Rumeli teftişinin en önemli belgelerinden biri olarak nitelenebilecek olan bu belgenin aslına tebliğ çalışmalarımız sırasında ulaşmamız mümkün olamamıştır. Şimdilik özlü bir metin olarak şu metni vermekle yetiniyoruz; “Verdiği lâyhada ahali-i Hristiyanıyenin her kavim efradı arasında zubur eden bazı eşirâdan başka ahali-i İslâmiye'den şikâyet-i ciddiyeleri olmadığını şüübât-ı idareden aşârın cibayeti, zabıta-i ziraiyyenin tensiki, yolların tamir ve tecciden inşası gibi şeylerin seri ve ciddi islahata muhtaç olduğunu, Rumeli'de bulunan bazı Rum rüesâ-yı ruhaniyesinin sû-i istimâlâtını ve sâireyi derç etmiş idi”. Bkz. Ahmed Rasim, *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi*, c. IV, s. 2094-5; Ahmed Rasim, *İstibdattan Hakimiyet-i Milliyeye*, c. II, s. 54; Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı*, s. 3104.

EKLER

Ek I. Sadrâzam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın Rumeli teftiş güzergâhı Haritası

Ek II. Sadrâzam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın Rumeli teftiş güzergâhı günlüğü.

Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa 8 Z. Kâde 1276/28 Mayıs 1860 Pazartesi günü tarihli irade ile sadrâzam tayin edilmiştir.⁸⁹

Ertesi gün yani 9 Z. Kâde 1276/29 Mayıs 1860 Salı günü görevine başlayan Sadrâzam'ın, hemen aynı gün Rumeli teftişine gönderilmesi ve yokluğunda Meclis-i Tanzimat Reisi Âli Paşa'nın Sadâret Kaymakamı olarak görevlendirilmesiyle ilgili irade Bâb-ı Âli'ye gelmiştir.⁹⁰

Sadrâzam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa ve maiyeti 11 Z. Kâde 1276/31 Mayıs 1860 Perşembe günü Bursa⁹¹ vapuruyla İstanbul'dan Varna'ya hareket etmiştir.⁹²

12 Z. Kâde 1276/1 Haziran 1860 Cuma günü Varna'ya varmıştır.⁹³

Varna'da iki gün ikamet ve 15 Z. Kâde 1276/4 Haziran 1860 Pazartesi günü Şumnu'ya varış.⁹⁴

⁸⁹ Tayin tarihi *Takvim-i Vekayi* ve *Ceride-i Havadis* (Def'a 587, 16 Zâ 1276; Nr. 990, 15 Z. Kâde 1276)'te ve Cevdet Paşa'nın *Tezâkir* (c. II, s. 101)'inde de aynı şekilde 7 Z. Kâde 1276 Pazartesi günü olarak gösterilmekte ise de bu tarih 27 Mayıs 1860 Pazar'a tekbül etmektedir. Bu gün farkı rü'yet-i hilâlden kaynaklanmış olmalıdır. Nitekim İ. Hami Danişmend de İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c. V, s. 83) bu duruma dikkat çekmiş bulunmaktadır.

⁹⁰ Bu tarih *Takvim-i Vekayi* (Def'a 588, 24 Zâ 1276)'de 8 Z. Kâde olarak gösterilmekte ise de Salı gününün ismen verilmiş olması dolayısıyla tayin tarihinde olduğu gibi düzeltilme durumundadır. Krş. Ahmed Lütfi, *Vak'a-nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, Yay. M. Münir Aktepe, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1984, c. IX, s. 160.

⁹¹ İstanbul'dan Varna'ya gelişte kullanılan vapurun ismi Rusçuk'tan Kaptan Paşa'ya gönderilen iki ayrı belgede geçmektedir. Bkz. Köksal-Erkan, *A.g.e.*, s. 62, 88.

⁹² Bu tarih *Takvim-i Vekayi* (Def'a 588, 24 Zâ 1276)'de 10 Z. Kâde olarak gösterilmekte ise de Perşembe gününün ismen verilmiş olması dolayısıyla 11 Z. Kâde olarak düzeltilmesi gerekmektedir. Krş. *Seyahat-i Sedâret-i Uzmâ*, s. 4; *Ceride-i Havadis*, Nr. 990, 15 Z. Kâde 1276; *Tezâkir*, c. II, s. 102.

⁹³ Köksal-Erkan, *A.g.e.*, s. 20'da Varna'ya varış 11 Z. Kâde/2 Haziran, s. 49'da ise yalnızca 11 Z. Kâde olarak gösterilmekte ise de bu sonuncu kayıta da gün isminin Cuma olarak verilmiş bulunması dolayısıyla bu tarihi bir gün ileri almanın gerekeceği açıktır. Nitekim bu tarih *Ceride-i Havadis* (Nr. 992, 29 Z. Kâde 1276)'te "Zât-ı hazret-i sadâret-penâhi mâh-ı hâlin on ikinci Cuma günü Varna'ya muvâsalatla saat dört buçuk râddelerinde vapur-ı hümâyûndan ve kal'adan toplar endâht olunduğu halde karaya çıkarak..." ifadesiyle açıklığa kavuşturulmuştur. Krş. *Seyahat-i Sedâret-i Uzmâ*, s. 5-6.

⁹⁴ *Tezâkir*, c. II, s. 102; Köksal-Erkan, *A.g.e.*, s. 54.

Şumnu'da beş gün ikâmet ve 19 Z. Kâde 1276/8 Haziran 1860 Pazar günü Rusçuk yolu üzerindeki Hezargrad'a varış ve geceyi burada geçiriş.⁹⁵

Hezargrad'dan Pazartesi (9 Haziran) sabahı Rusçuk'a geçişte bir gece Torlak köyünde ikamet ve ertesi günü (21 Z. Kâde 1276/10 Haziran 1860) Rusçuk'a varılmış ve burada 14 gün çalışılmıştır.⁹⁶

5 Zilhicce 1276/24 Haziran 1860 Rusçuk'tan sabah Hayreddin vapuruyla hareketle akşamüzeri Tırnova'nın iskelesi Ziştovi'ye varış. O gece orada geçirilip ertesi gün de gerekli çalışmalardan sonra akşamüzeri yine aynı vapurla ve Niğbolu ve Rahova'ya uğranmış, gece Tuna üzerinde geçirilip ertesi sabah 7 Z. Hicce 1276/26 Haziran 1860'ta Vidin'e ulaşılmıştır.⁹⁷

16 Zilhicce 1276/5 Temmuz 1860 Perşembe günü Vidin'den hareketle Lom'a varış⁹⁸ ve bir gece kalındıktan sonra ertesi Cuma sabahı Lom'a iki üç saat mesafedeki bir Bulgar köyü olan Rahova'da kahvaltının yapılması sonrasında 17 Z. Hicce/6 Temmuz Kutlofça'ya gelişi.⁹⁹

18 Z. Hicce 1276/7 Temmuz 1860 Kutlofça'dan Berkofça'ya gidilmiş ve burada pek fazla kalınması düşünülmezken ortaya çıkan durum dolayısıyla beş gün kalınmıştır.¹⁰⁰

23 Z. Hicce 1276/12 Temmuz 1860 Perşembe sabahı Berkofça'dan hareket edilmiş ve gece yol üzerindeki Goreç köyünde kalınarak ertesi Cuma günü akşamüzeri Şehirköy'üne varılmıştır.¹⁰¹

⁹⁵ Köksal-Erkan, *A.g.e.*, s. 59, 237; *Ceride-i Havadis*, Nr. 993, 6 Z. Hicce 1276.

⁹⁶ *Ceride-i Havadis*, Nr. 993, 6 Z. Hicce 1276; Rusçuk'ta 14 gün kalındığı hk. *Ceride-i Havadis*, Nr. 996, 28 Z. Hicce 1276.

⁹⁷ Köksal-Erkan, *A.g.e.*, s. 28, 240-241; *Tezâkir*, c. II, s. 103; Konuyla ilgili telgraf haberi için bkz. *Ceride-i Havadis*, Nr. 994, 10 Z. Hicce 1276. Niğbolu ve Rahova'ya uğranması *Ceride-i Havadis*, Nr. 996, 28 Z. Hicce 1276'da geçmektedir. Ayr. bkz. *Takvim-i Vekayi*, Def'a 590, 22 Z. Hicce 1276.

⁹⁸ Köksal-Erkan, *A.g.e.*, s. 243'teki belgede Vidin'den hareket tarihi 15 Z. Hicce olarak gösterilmekte ise de gün isminin Perşembe olarak verilmiş olması dolayısıyla bu tarihin 5 Temmuz 1860'a tekabül eden 16 Z. Hicce olarak değiştirilmesi gerekeceği açıktır; Cevdet Paşa'nın eserinde ise gün ismi belirtilmeksizin 15 Z. Hicce tarihi verilmiş bulunmaktadır. Bkz. *Tezâkir*, c. II, s. 104; Ayr. bkz. *Ceride-i Havadis*, Nr. 1000, 26 Muharrem 1277.

⁹⁹ Köksal-Erkan, *A.g.e.*, s. 244; *Ceride-i Havadis*, Nr. 1000, 26 Muharrem 1277.

¹⁰⁰ Köksal-Erkan, *A.g.e.*, s. 245; *Tezâkir*, c. II, s. 104; *Ceride-i Havadis*, Nr. 1000, 26 Muharrem 1277.

¹⁰¹ Köksal-Erkan, *A.g.e.*, s. 245; *Tezâkir*, c. II, s. 104.

Heyet Şehirköy'de 18 gün kalmış ve 12 Muharrem 1277/31 Temmuz 1860 Salı günü Niş'e ulaşmıştır.¹⁰²

Heyet en uzun inceleme süresini tam 40 günü Niş'te geçirmiş, 22 Safer 1277/ 9 Eylül 1860 Pazar gününe kadar burada çalışmıştır.¹⁰³

Heyet Niş'ten 22 Safer/9 Eylül'de ayrılarak Ürgüç ve Kurşunlu kasabalarıyla Borova/Podice sahrasında/merhalesinde birer gece geçirerek Çarşamba günü (25 Safer/12 Eylül) Kosova sahrasına gelmiş, burada askerî birlikleri ziyaret ettikten sonra Priştine'ye gelmiş ve burada beş gün kalmıştır.¹⁰⁴

Gurre-i R. Evvel 1277/17 Eylül 1860 Pazartesi günü Priştine'den hareketle o gece Kaçanik'te kalınarak ertesi Salı gün (2 R. Evvel/18 Eylül) Üsküb'e vardı ve burada dört gün kaldı.¹⁰⁵

6 R. Evvel 1277/22 Eylül 1860 Cumartesi günü Üsküb'den Köprülü'ye geçmiş, burada, Pirlepe ve İzvor'da¹⁰⁶ incelemeler yaparak 9 R. Evvel 1277/25 Eylül 1860 Salı günü Manastır'a varmıştır.¹⁰⁷

Manastır'de beş altı gün kalmayı planlayan Sadrâzam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa ve Teftiş Heyeti, burada tam olarak sekiz gün kalmış dokuzuncu

¹⁰² Sadrâzam'ın başkanlığındaki teftiş heyetinin raporunda Şehirköy'ünde kalış süresi gün ismi verilmeksizin 18 gün olarak belirtilmiş (Köksal-Erkan, *A.g.e.*, s. 251) olmakla birlikte *Ceride-i Havadis* (Nr. 999, 19 Muharrem 1277 ile *Ceride-i Havadis*, Nr. 1003, 19 Safer 1277.)'te ve tebliğimizde değerlendirdiğimiz metinde (s. 40) Niş'e geliş gününün Salı olarak belirtilmiş olması dolayısıyla gazetenin ve değerlendirdiğimiz metnin 13 Muharrem olarak gösterdiği tarihin 12 Muharrem olması gerekeceği açıktır.

¹⁰³ *Takvim-i Vekayi*, Def'a 596, 15 R. Evvel 1277; Köksal-Erkan, *A.g.e.*, s. 256. Aslında her iki kaynağımız da Niş'ten ayrılma tarihini 23 Safer Pazar olarak göstermiş bulunmaktadır. Halbuki 23 Safer Pazartesi'ye denk gelmektedir. Bu nedenle tarafımızdan 22 Safer olarak düzeltilmiştir.

¹⁰⁴ *Takvim-i Vekayi*, Def'a 596, 15 R. Evvel 1277; *Tezâkir*, c. II, s. 109; Köksal-Erkan, *A.g.e.*, s. 202, 203, 204, 256-7.

¹⁰⁵ Köksal-Erkan, *A.g.e.*, s. 257; *Seyabat-i Sadâret-i Uzmâ*, s. 44.

¹⁰⁶ İzvor'da üretilmiş ve aynı zamanda da şu ana kadar bizim Teftiş Heyeti'nin oraya uğradığıyla ilgili elde ettiğimiz tek resmî belge 8 R. Evvel 1277/24 Eylül 1860 tarihli ve metninde; "... ve bugün İzvor merhalesinden kalkılıp Manastır'a gidileceği ..." ifadesi yer almaktadır. Köksal-Erkan, *A.g.e.*, s. 539.

¹⁰⁷ Köksal-Erkan, *A.g.e.*, s. 257; *Tezâkir*, c. II, s. 109; *Ceride-i Havadis*, Nr. 1007, 18 R. Evvel 1277; *Ceride-i Havadis*, Nr. 1008, 26 R. Evvel 1277; *Ceride-i Havadis*, Nr. 1009, 2 R. Âhir 1277.

yani 17 R. Evvel 1277/3 Ekim 1860 günü önce Vodina ve daha sonra Yenice-i Vardar'a uğrayarak 18 R. Evvel/4 Ekim Perşembe günü Selanik'e gelmiştir.¹⁰⁸

Selanik'te üç gün kalındıktan sonra dördüncü gün yani 22 R. Evvel 1277/8 Ekim 1860 Pazartesi günü¹⁰⁹ İstanbul'dan gönderilmiş olan *Sâik-i Şâdi* isimli vapurla buradan hareketle yol üzerindeki Çanakkale'de bir gün kalınmış, Salı günü İstanbul'a doğru hareket etmişse de Gelibolu önlerinde fırtınaya tutulduğundan geceyi Lapseki limanında geçirmek mecburiyetinde kalarak 25 R. Evvel 1277/11 Ekim 1860 Perşembe günü İstanbul'a gelinmiştir.¹¹⁰ Sadrâzam aynı gün Padişah'ı ziyaret etmiş, Cuma günü tatil olduğundan kendisini ziyarete gelenleri kabul etmiş, 27 R. Evvel 1277/13 Ekim 1860 Cumartesi günü de Bâb-ı Âlî'ye gelerek görevine başlamıştır.¹¹¹

Ek- III-b Es-Seyyid Mehmed Nürî'nin Seyahat-i Sadâret-i Uzmâ'sının

¹⁰⁸ Köksal-Erkan, *A.g.e.*, s. 257; *Ceride-i Havadis*, Nr. 1007, 18 R. Evvel 1277. Rumeli Teftişi'nin kronolojisinde Manastır'a geliş tarihinde bir tereddüt olmamakla birlikte orada tam olarak ne kadar kalındığı ve yolda uğranan Vodina ve Yenice-i Vardar'da ne kadar vakit geçirilmiş olduğu şimdilik kesinleştirilememektedir. Vodina'da bir belge üretilmiş olması *Seyahat-i Sadâret-i Uzmâ*'da Yenice-i Vardar'la ilgili olarak geçen ifadeler bu iki merkezde de kalınmış olmasını düşündürmektedir.

¹⁰⁹ *Tercüman-ı Abvâl*, Nr. 1, 6 R. Âhir 1277'de Selanik'ten hareket tarihi 23 R. Evvel 1277 Pazartesi olarak gösterilmekte, Köksal-Erkan'ın çalışmasında da (*a.g.e.*, s. 234) 23 R. Evvel 1277 tarihinde Selanik'ten Silistre ve Selanik valilerine ilk resmî yazı gönderildiği görülmekte ise de bu tarihin karşılığı 9 Ekim Salı olduğundan 23 R. Evvel'i 22 olarak düşünmek durumundayız.

¹¹⁰ *Takvim-i Vekayi*, Def'a 598, 6 R. Evvel 1277; Krş. *Ceride-i Havadis*, Nr. 1008, 26 R. Evvel 1277; *Ceride-i Havadis*, Nr. 1009, 2 R. Âhir 1277; *Tercüman-ı Abvâl*, Nr. 1, 6 R. Âhir 1277. *Tarih-i Lütfi*, c. IX, s. 165'te; "Sadrâzam Mehmed Paşa erkân-ı maiyetiyle ve ikmâl-i memuriyetiyle R. Âhir'in 26'sında (11 Kasım 1860) Dersaadet'e avdet eyledi" kaydı bulunmaktaysa da yukarıdaki kaynakların verileri karşısında bu bilginin doğru olamayacağı açıktır.

¹¹¹ *Tercüman-ı Abvâl*, Nr. 1, 6 R. Âhir 1277.

Ek III-a. Es-Seyyid Mehmed Nûrî'nin Seyahat-i Sadâret-i Uzmâ'sının Fihrist'i

فهرست سیاحت صدراعظمی بجانب روم ایل از جانب استانبول علیه

دعوتنامه اوله نعت عالم بادشاه اعظم شهنشاه معظم اوله النعمان فخر منصف نوی

عزیمت صدر جهان بجانب وارنه

عزیمت و مواصلت صدراعظمی بجانب شمشلی

عزیمت و مواصلت صدراعظمی بجانب هزارخواد و روسجی

عزیمت و مواصلت صدراعظمی بجانب زشتو و نیکول

قصیده و تاریخ برای مستشار صدراعظمی عقیف بیگ افندی

قصیده و تاریخ برای بطلکچی دیوانه بهایون بسیم بیگ افندی

قصیده و تاریخ برای وقعه نویسد دولت علیه جودت افندی و عزیمت صدراعظمی بجانب ورنه

عزیمت و مواصلت صدراعظمی و الا بجانب لوم

عزیمت و مواصلت صدراعظمی بجانب قونلوچه

عزیمت و مواصلت آصف دورانه بجانب برقوقچه

متره یولیه انیموس بریکه بالغه قرک بیکرینی از ایلد اخ ترویج ایدوب و باش بنایاس و شی

دیگر برقره زنا ایدوب برولر طغفور دقه و لور قومی با یازم قوم نابیدر ایلوکی

بر بلغا قرنی شرفه اسلام ایلد شرفه اولوب بعده بعضی اسبابه مبنی دیگر لری دین اهلکینه

رجعت ایتمک ایچون فریولمه یه ابرام ایلد ایه هم رجعت ایتمک

عزیمت و مواصلت صدراعظمی بجانب شهرکوی

عزیمت و مواصلت صدراعظمی بجانب نیش

نظم دیگر برای نیش

- ۴۱ غریخت و مواصحت صدر اعظمی اور کوبه و قورقونوغ وار و دوجا و صومای قوم او دونه
 ۴۲ غریخت و مواصحت صدر علیا بجانب پرستنه و کبریغ و اسکوبه و دودین و سار و کیکه و اور وار
 ۴۳ راستی و مرتشی و راشتر کشته کشت بیاتنه در
 ۴۴ یکی دقن اولنگان بر بلغار قرینک خرازی ای خوبه مجبور اتنی سرقته ایله
 ۴۵ قطع طریق بر بلغار متزلزل و قول ایله بر عورتک باشنه قرغین تیمور اک ابر کشت
 قتل ایلیوسه اندر لقی قتل اولونوغی و بر بلغار اوغلی بلقان در و تنه کتور و
 ذات حضرت صدر تینای ای اوغلان با باکسنه تسکیم بورد قلی
 ۴۶ بر بلغار قرینبی زنا ایلیوی دیوشه اوت گادنه ایله شهادت ایله کلری
 ۴۷ ینه بر حرکت اخذ ایله ینکث ناموس اجتر ایله کلری و ضبطه کشت تنظیمی و قطع
 دفع و فدی و عموماً اغنی کشت صورت تخصیص در رسم کید اجرا اولونوغی و کیموز
 ادم آلور حسینی نریه بلقده اولونوغی
 ۴۸ و سلائیک طریقیله در سعادت تریف اصفانه لری
 ۴۹ آمدن حضرت صدر تینای بی باغ شهر سلائیک از جانب کیکه شهر وار وار

Fihrist'inin Yeni Türk Alfabesine Çeviri Metni

S. 1

Varak 1/a

Fihrist-i Seyahat-i Sadâret-i Uzmâ Be-cânib-i Rumeli Ez-cânib-i Âsitâne-i Aliyye

Sahife

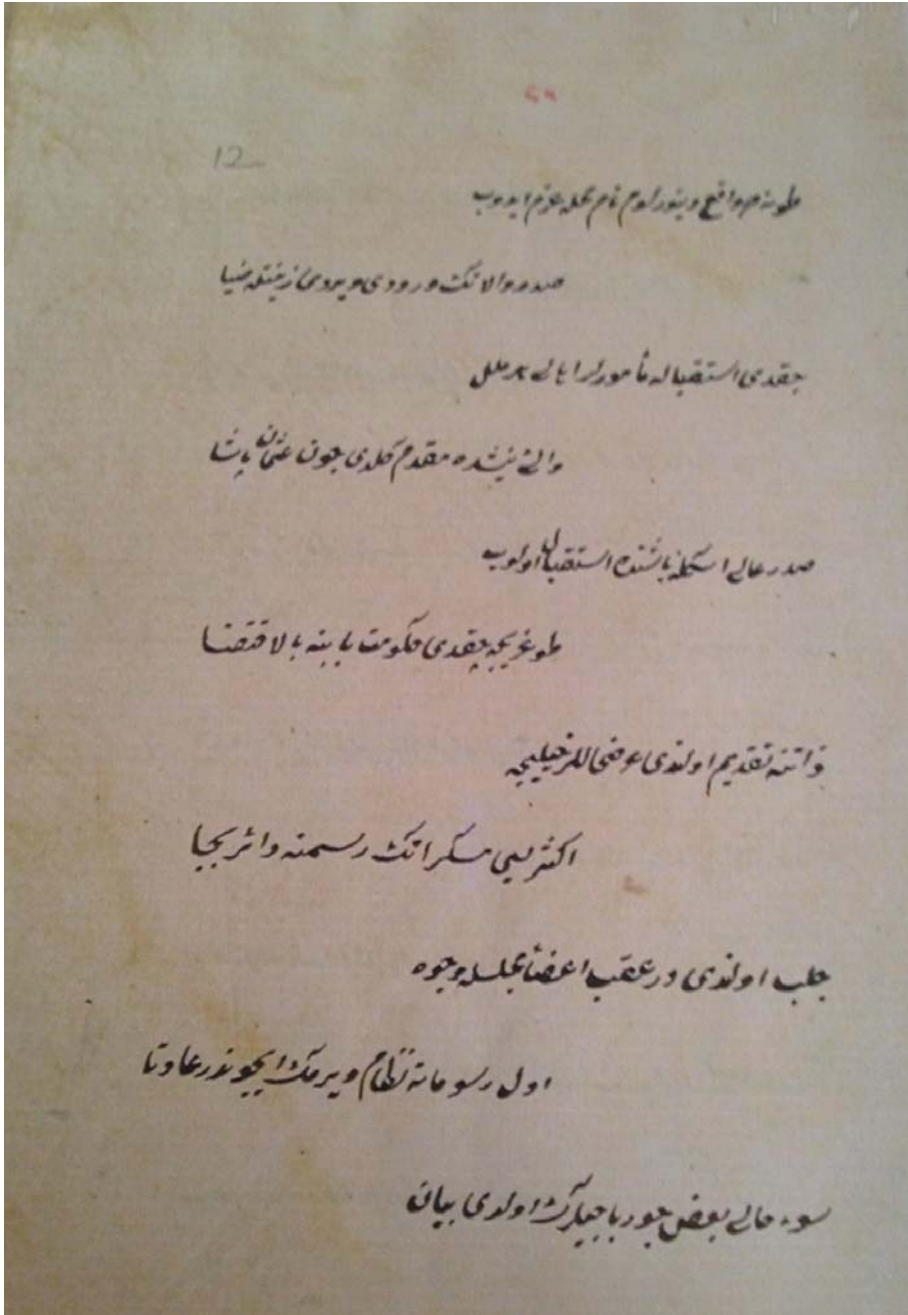
- 2 Duâ ve senâ-i velî-nîmet-i âlem padişah-ı âzam şehinşâh-ı muazzam veliyyü'n-nimetimiz efendimiz hazretleri
- 4 Azîmet-i sadr-ı cihân be-cânib-i Varna
- 5 Azîmet ve muvâsalat-ı sadâret-i uzmâ be-cânib-i Şumnu
- 8-9 Azîmet ve muvâsalat-ı sadr-ı vâlâ be-cânib-i Hezargrad ve Ruscuk
- 10-11 Azîmet ve muvâsalat-ı sadr-ı zamân be-cânib-i Ziştov(i) ve Niğbolu
- 12-13 Kasîde ve tarih berâ-yı müsteşâr-ı sadâret-i uzmâ Afif Beyefendi
- 14-16 Kasîde ve tarih berâ-yı beylikçi-i divan-ı hümâyûn Besim Beyefendi
- 17-18-20 Kasîde ve tarih berâ-yı vak'a-nüvis-i Devlet-i aliyye Cevdet Efendi ve azîmet-i sadr-ı güzîn be-cânib-i Vidin
- 22 Azîmet ve muvâsalat-ı sadr-ı vâlâ be-cânib-i Lom
- 25 Azîmet ve muvâsalat-ı sadr-ı cihân be-cânib-i Kutlofça
- 29 Azîmet ve muvâsalat-ı âsaf-ı devrân be-cânib-i Berkofca
- 31 Metropolit-i Antimos bir bîkr-i bâliğa kızın bîkrini izâle ile âhara tezvîc edüb ve başpapaz dahi diğêr bir kıza zina edüb bir veled doğurdukda veled-i merkûmu papaz-ı merkûm nâ-bedîd eylediği
- 33 Bir Bulgar kıızı şeref-i İslâm ile müşerreffe olub ba'dehu bazı esbâba mebnî diğêrleri din-i asliyesine ric'at etmek için mezbûreye ibrâm eylemişler ise de ric'at etmediği
- 36 Azîmet ve muvâsalat-ı sadr-ı devrân be-cânib-i Şehirköyü
- 38 Azîmet ve muvâsalat-ı sadr-ı âli be-cânib-i Niş
- 39 Nazm-ı diğêr berâ-yı Niş

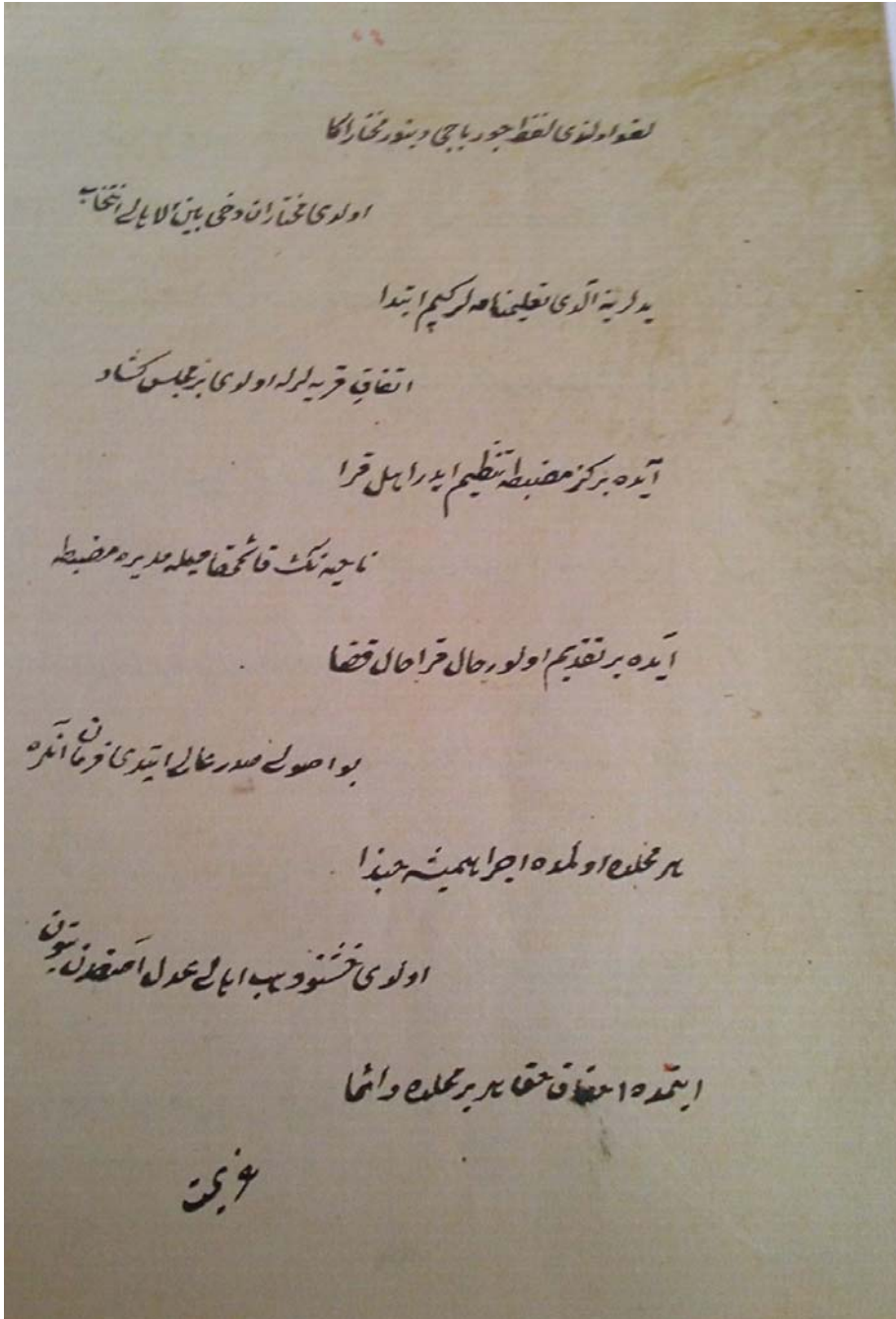
Varak 1/b

- 41 Azîmet ve muvâsalat-ı sadâret-i uzmâ Ürgüb ve Kurşunlu ve ordugâh-ı sahrâ-yı Kosova
- 44 Azîmet ve muvâsalat-ı sadr-ı ulyâ be-cânib-i Priştine ve Köprülü ve Üsküb ve Vodin(a) ve Manastır ve Yenice-i Vardar
- 48 Râşî ve mürteşî ve râiş kimesnelerin beyanındadır
- 50 Yeni defnolunan bir Bulgar kızının mezarını açub mücevherâtını sirkat eylediği
- 52 Kuttâ-ı tarîk bir Bulgar menziline dühül ile bir avradın başına kızgın demir iksâ ederek katl eyleyüb anlar dahi katl olunduğu ve bir Bulgar oğlunu Balkan derûnuna götürüb zât-ı hazret-i sadâret-penâhî oğlanı babasına teslim buyurdıkları
- 55 Bir Bulgar kızını zina eyledi deyû şehâdet-i kâzibe ile şehâdet eyledikleri
- 56-57 Yine bir kızın ahziyle hetk-i namusa ictirâ eyledikleri ve zaptiyelerin tanzimi ve kuttâ-ı tarikin def' ü fesadı ve umûmen âşârın sûret-i tahsîli ve resm-i geçit icrâ olunduğu ve iki yüz adam alır hapisane yapılmakta olduğu
- 60 Ve Selanik tarikiyle Dersaadet'e teşrîf-i âsafâneleri
- 61 Âmeden-i hazret-i sadâret-penâhî be-cânib-i şeh-r-i Selanik ez-cânib-i Yenice-i şeh-r-i Vardar

Ek-IV-a Seyahat-i Sadâret-i Uzmâ'da Lom (s. 23-24)

منظره ایستش شاه و راهه بودا توستفا
 قیلدی کارنامه عاجز و یکسره احسان نام
 ابتدای فرنگ خلیفه جدید و و کرک اعدا منه
 حکم شری اولدی لایحق قیلدی مولک انترام
 نابدیر اولدی حیادید بولدی احتیث برنا
 بالسلام بو یکسره کیدوبه تکلور صبح و شام
 صدره کلتر نرزا بولدی عدالت صماجی
 ایل جا جانکت آموزنده ایدر جوق اپتام
 حمد له صدر و الایه و یروب بازب و فر
 یتیمی خیر اولدی یغورنا قیلدی حق مقبول عام
 خوشنیت و مواصلت بجانب لوم از جانب قضاء و دین
 طومر ح واقع

Ek-IV-b Seyahat-i Sadâret-i Uzmâ'da Lom Bölümünün Yeni Türk Alfabesine Çeviri Metni

Azîmet ve muvâsalat be-cânib-i Lom ez-cânib-i kazâ-i Vidin

Tuna'da vâkî denür Lom nâm mahalle azm edüb
Sadr-ı vâlânın vürûdu verdi zînetle ziyâ

Çıkdı istikbâle memurlar ahali her milel
Vâli-i Niş de mukaddem geldi çün Osman Paşa

Sadr-ı âli iskele başında istikbâl olub
Doğruca çıkdı hükûmet bâbına bi'l-iktizâ

Zâtına takdîm olundu arzuhaller haylice
Ekserisi müskirâtın resmine dâir becâ

Celb olundu der-akeb âzâ-yı meclisle vücûh
Ol rüsûmâta nizâm vermek içündür âdetâ

Sû-i hâli bazı çorbacıların oldu beyân
Lağvolundu lafz-ı çorbacı denür muhtâr ana

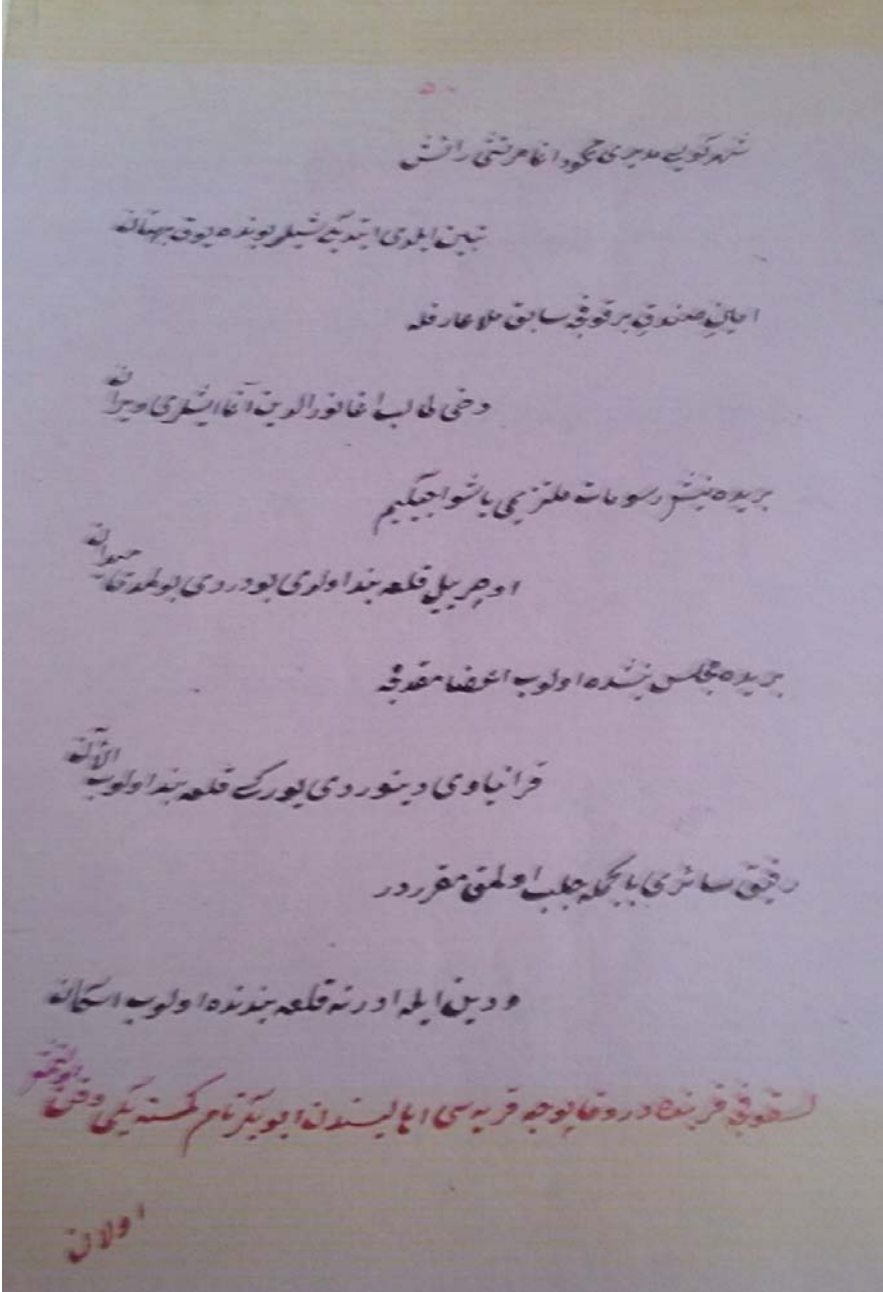
Oldu muhtârân dahi beyne'l-ahali intihâb
Yedlerine aldı tâlimnâmeler kim ibtidâ

İttifâk-ı karyelerle oldu bir meclis küşâd
Ayda bir kez mazbata tanzim eder ehl-i kurâ

Nâhiyenin kâimmakamıyla müdüre mazbata
Ayda bir takdîm olur hâl-i kurâ hal-i kazâ
Bu usûlü sadr-ı âli etdi fermân anlara
Her mahalde olmada icra hemîşe habbezâ

Oldu hoşnûd hep ahali adl-i âsâfdan bütün
Etmede ihkâk-ı hak her bir mahalde dâima

Ek-V-a Seyahat-i Sadâret-i Uzmâ'da Kabir Açılması (s. 50-52)

26

اولان بر بلغار قرینت کیچه ایلم فراری آجوب اور نوح موجود کجوب آ

ایله ایسه سنی سرق ایله کی بیاندور

دخی اسقوقه قرینده دروقا بوجه قریندی

ایله ایسه دن بیلر ایله کیروب قیره اولوب بیله

مکر بلغار قرینت دخی اولدوغین ایتمدی

دروب قبرنی آخس کیرش یکینه کوروب جان

جناره م اولان جوهر لری سرق ایروب درحار

جوهر له لباکین الیغدن ایله یو جان

تبان ایله دی بکر کت بو حال برقا سرق

اولندی بئر سنه مدت ایله وضع کور کور ایله

کنولت باشچاوشر حاجی علی فیضیه جاوشی

اولندی اولونجی وضع کورک بشربیل اولوب شیان
 قاصدی بگری اول جاوش باپین حسن ^{حقیر}
 باباسنون دیدیوزالع برغوشتر آلوب در آن
 بنه نیشه باشو اوک برهودی ملا عارفله
 و برهوب زینل بیت بیخیلی رشوت ایتدی اذغان
 قطع طریق بلقان ایکنی مکان اتخاذا ایدرک کلوب کچن بو کجدرک
 مالنی غضب و غاراته ایدوب از جمله ایکی بلغاریه بلغار شتر لنه
 خضیا دنول برله زوبه سنگت باشنه قرغین تیمور اک ایلوب بیجا
 زحمت و مشقت ایلد قتل ایلش ایه لرحم انلر دخی در عقب قتل
 اولندی بی و اول انا و ده بشر حید و دظهور ایدوب بر صغیر بلغار و غلامنی
 بلقان ایکنه کتوروب بعده باباسنه او تور بر بیست غوشتر بر لره ایلر
 ایلر ایلر

Ek-V-b Seyahat-i Sadâret-i Uzmâ'da Kabir Açılması Bölümünün Yeni Türk Alfabesine Çeviri Metni

Leskofça kurbündedir Kapuca karyesi ahalisinden Ebubekir nâm kimesne yeni defn olunmuş olan bir Bulgar kızının gice ile mezarını açub üzerinde mevcut mücevherât ile elbisesini sirkat eylediği beyânındadır

Dahi Leskofça kurbündedir ve Kapuca karyesi
Ahaliden Bekir leylen girüb kabre olub pinhân

Meğer Bulgar kızının defn olunduğun işitmişdi
Varub kabrini açmış girmiş içine görüp bî-cân

Cenazede olan cevherleri sirkat edüb derhal
Mücevherle libasın aldığından eyledi üryân

Tebeyyün eyledi Bekir'in bu hali bir fena sirkat
Olundu beş sene müddet ile vaz'-ı kürek el'ân

Kezâlik başçavuş Hacı Ali zabtiye çavuşu
Olundu ol dahi vaz'-ı kürek beş yıl olub şâyân

Kaçırdı Bekir'i ol çavuş babasın habs edüb haksız
Babasından yediyüz elli bir guruş alub der-ân

Yine Niş'de Yaşovaki Yahudi Molla Arif'le
Verüb Zeynel Paşa'ya hayli rüşvet etmedi iz'ân

